POSTARINA PLACENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

3

MCMXLII

HRVATSKA REVIJA

GODINA XV BROJ 3 MCMXLII

DUŽNOST KNJIŽEVNIKA U USTAŠKOJ DRŽAVI

Narodna sloboda i državna nezavisnost, to su prvi i najvažniji preduvjeti pravilnoga i nesmetanoga života i napredka svakoga naroda, to su ideali, koje žele ostvariti svi narodi na svijetu, jer svi narodi svijeta imadu pravo na život i na slobodu, jer svi narodi svijeta troše svoje najbolje snage, troše najviše svojih snaga i najviše žrtvuju za postignuće tih najviših ciljeva. U toj borbi za postignuće pune narodne slobode i državne nezavisnosti podređuju se sve druge vrednote, sve druge težnje i svi drugi zahtjevi, koji u tom vremenu borbe mogu biti samo drugorazredne i trećorazredne potrebe, koje će dobiti svoje pravo značenje i pravo mjesto tek onda, kada se postigne glavni cilj narodnoga života, i samo onda, ako su te potrebe i te vrednote takve naravi, da svojim postojanjem podižu i učvršćuju krvavo stečenu zgradu narodne slobode i državne nezavisnosti.

Hrvatski je narod uspješno i pobjedonosno završio stoljetnu borbu, (koja je progutala neizmjerno mnogo žrtava) za postignuće tih najviših narodnih ideala. Hrvatski je narod završio tu stoljetnu, tešku i krvavu borbu postignućem slobode i povratkom državne nezavisnosti. U toj su borbi sudjelovali i hrvatski književnici: jedni su slušali glas stoljeća, zemlje i krvi i surađivali svim svojim snagama u borbi vlastitog naroda, a drugi su, neki promišljeno i svijesno, a neki nesvijesno, pohrlili u tabor neprijatelja hrvatske narodne slobode i hrvatske državne nezavisnosti gdje su najbolje svoje snage žrtvovali i trošili u borbi protiv vlastitoga naroda i protiv samoga sebe.

Književnici su (već po naravi samoga poziva) neobično važni suradnici u svakoj borbi: oni su propovjednici i tumači svih pokreta i ideja; oni su bogodani poslanici, koji udahnjuju život i daju dušu svakome pokretu i svakoj ideji; oni su čuvari narodne snage i zdravlja, koje je sakriveno u svim narodnim česticama (prošlim i sadašnjim): oni su nemirni i plemeniti duhovi, koji pronalaze i zapažaju narodne veličine (u prošlosti i sadašnjosti) i onda, kada ih drugi ljudi ne mogu pronaći i ne mogu opaziti svojim običnim, svakodnevnim očima; oni su putokaz bistrim izvorima sačuvanih, neistrošenih i neistrošivih narodnih snaga; oni su umjetnici, koji svojom riječju, koji jezikom svojih roditelja govore ono, što živi u njihovom narodu i u čovjeku stoljećima; oni su majstori, koji prenose na papir i otimaju zaboravi i propasti dušu narodnu; oni su trubači velikih, preporodnih i slobodarskih ideja vlastitoga naroda; oni su najčudniji i najbolji, najdivniji i najdraži, najveći i najpošteniji trgovci, koji prodaju u bescjenje ili sasvim besplatno najljepše čestice vlastitoga bića i vlastite duše narodu, koji ih je rodio, koji ih je stvorio zajedničkim naporima mnogobrojnih pokoljenja, koja su žrtvovala i sakupila svoje male i sitne komadiće narodne duše u jednu veću dušu, koja će onda, u zajednici s drugim sličnim dušama, stvoriti, oblikovati i sačuvati za vjekove jednu veliku i zajedničku dušu, dušu svojega naroda!

Povratkom narodne slobode i uspostavom nezavisne, narodne države, počelo je novo razdoblje u životu hrvatskoga naroda, počelo je razdoblje neviđenih i neslućenih uspona narodne duše prema dalekim i do jučer nedostiživim ljudskim vrhuncima. Ovo je novo razdoblje, koje je bilo san hrvatskih stoljeća, donijelo nove i velike mogućnosti, nova i neograničena prava u radu oko samopodizanja i napredka, ali je donijelo i nove dužnosti, velike dužnosti, drage i odgovorne dužnosti svim Hrvatima, a posebno hrvatskim knji-

ževnicima, koji su tek sada, u oslobođenoj Domovini, u svojoj državi, dobili sve one preduvjete, koji su nužno potrebni za slobodno umjetničko stvaranje, jer je narodna sloboda, jer je državna nezavisnost donijela i toliko očekivanu i priželjkivanu slobodu stvaranja, slobodu umjetničkoga stvaranja.

Naša narodna sloboda i državna nezavisnost nije dobivena šutnjom u zapećku, nije dobivena golorukim nadmudrivanjem; nije dobivena pobožnim uzdasima i malograđanskim, vinskim zdravicama; a nije dobivena niti kao milostinja onih, koji trenutno imaju previše, pa dobacuju komadić svojega viška onima, koji nemaju ništa! Naša je narodna sloboda i nezavisnost izborena: izborena je u tamnicama i na vješalima; izborena je na mučilištima i u progonstvima; izborena je krvlju i mrtvim žrtvama; izborena je neizmjernom vjerom i neviđenom borbom najboljih hrvatskih sinova kroz desetljeća i stoljeća krvave hrvatske prošlosti i sadašnjosti.

Ovi dani u kojima živimo, najbolje nam i najjasnije govore, da borba još nije završena i da još nije došlo vrijeme odmora. Naša borba još uvijek traje. Naša je borba pri završetku! Naša je borba baš u ove dane najteža i najkrvavija, najodlučnija i najvažnija! Do jučer smo se borili (i te kako smo se samo borili) da dobijemo, da postignemo i ostvarimo zavjetnu misao hrvatskih stoljeća, borili smo se osnaženi činjenicom, da ne možemo i nemamo ništa izgubiti, jer ništa nismo imali! Danas je naša borba drukčija! Mi se borimo, ali ne rušimo! Mi se borimo, da ne izgubimo i da sačuvamo ono, što smo krvavo izborili, da izgradimo i učvrstimo zgradu, koju smo tek sagradili uz cijenu neizmjernih žrtava!

Do jučer je naša dnevna zapovijed bila: ruši i obaraj! Sada je naša dnevna zapovijed: izgrađuj i čuvaj. Do jučer je naša prva odlika bila: borbenost i žrtva! Sada je naša glavna odlika: dužnost i žrtva! To je zapovijed ustaške države, to je dnevna zapovijed ustaške Hrvatske, koja vrijedi za sve Hrvate, koja vrijedi i za književnike.

I hrvatski književnici nisu danas više na ulici, nisu više besposleni, nisu gladni i ne moraju tražiti milostinju sitih, da spase svoje gole živote kao što je to bilo do jučer. Ustaška se država pobrinula i za te svoje sinove, za te svoje izabrane sinove, koji su tek u ustaškoj državi počeli zauzimati svoje pravo mjesto, ono mjesto, koje im po svemu i pripada.

Nije sada vrijeme velikih zahtjeva i građenja kula preko noći. Sada je vrijeme dužnosti i žrtve. Hrvatski su književnici svijesni toga i zato danas i ne govore o svojim još neostvarenim pravima nego o svojim još neispunjenim dužnostima.

Doduše i književnici se i danas dijele u dva tabora baš tako isto kao što su bili podijeljeni i do jučer. I danas, oni, koji su do jučer sudjelovali u borbi na strani vlastitoga naroda, sudjeluju i dalje u toj borbi i poznaju samo dvije riječi: dužnost i žrtva; a neki od onih drugih, koji su do nedavno otvoreno radili na strani neprijatelja narodne slobode i državne nezavisnosti i danas surađuju s neprijateljima vlastitoga naroda, doduše prikriveno i neopazice, ali ipak vrlo djelatno. Ovi drugi poznaju u svojem rječniku samo dvije riječi: pravo i korist. Oni su brisali iz svojega rječnika one dvije riječi, koje nisu nikada ni poznavali dovoljno, koje nisu nikada ni poštivali i kojih su se bojali, pa su najviše baš radi toga straha pred tim riječima i napustili borbu vlastitoga naroda. Ovi drugi ne poznaju i ne priznaju riječi: dužnost i žrtva, jer su to za njih preteške riječi, jer oni ne mogu podnijeti te dvije riječi.

A dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da budu prvi tumači velikih ideja i snaga, koje krije u sebi ustaški pokret. Dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da budu prvi graditelji novoga mišljenja, koje je nacionalističko i hrvatsko, zdravo i spasonosno. Dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da svojim bogodanim darom pridonesu najviše (jer oni mogu neizmjerno mnogo) izgradnji novoga čovjeka i nove Hrvatske, jer su baš književnici i najpozvaniji, da marljivo sudjeluju u tome velikome poslu narodne i duhovne obnove narodnoga i duhovnoga podizanja, narodne i duhovne izgradnje, narodnoga i ljudskoga pridizanja i napredka.

Naš je narodni život tako bogat najvrsnijom građom, zdravom i sačuvanom, da treba samo malo otvoriti oči, pa da se vrlo jasno i točno spoznaju pravi izvori narodnoga zdravlja i narodne snage, pa da se vidi i osjeti prava i nepatvorena stoljetna i tisućljetna duša narodna.

Hrvatski književnici dobro znadu, da je nama danas zdravlje potrebnije nego ikada,

da je nama danas najpotrebnija duhovna snaga i izdržljivost. Vrijeme rastvaranja, razvodnjavanja i rastakanja je za nama. To je vrijeme prošlo, a prošlo je za nas u nepovrat!

Dužnost je hrvatskih književnika, da povedu naše javno mišljenje novim putovima, putovima uzdizanja, putovima uspona, pa makar ti naši usponi bili ne znam kako teški i preteški. Naša je prošlost jasno dokazala ono što nam potvrđuje i naša današnjica, a dokazala nam je, da mi možemo izdržati neizmjerno mnogo, i da mi možemo sve izdržati!

Mi se ne zavaravamo i ne zatvaramo oči niti na jedan jedini čas. Otvoreno i pošteno priznajemo, da živimo u jednom sasvim neobičnom i nesvakidašnjem vremenu, da živimo u velikim, sudbonosnim i teškim danima. Ali zato priznajemo i prihvaćamo i posebne dužnosti, koje nam nameće ovo naše vrijeme. Zato priznajemo, da smo svi mi na straži, da svi mi moramo napeti sve svoje snage i najviše svojih vlastitih snaga, jer želimo, da tim viškom utrošenih snaga izdašno pomognemo svladavati prevelike napore, koji su nam nametnuti: za to je svladavanje prevelikih napora potrebno, da oni, koji imaju u sebi više snage, žrtvuju taj svoj višak već i radi toga, da taj višak izravna manjak, koji je nastao kod davanja onih, koji su preslabi i za obično davanje, a da ne govorim o nekom povećanom davanju. A književnici su među prvima od onih, koji mogu dati i žrtvovati višak svojih snaga, jer posjeduju taj višak, jer imaju u dovoljnoj mjeri — srca i duše i za sebe, a i za druge, pa mogu trošiti taj svoj višak bez i najmanje opasnosti, da sami potpuno osiromaše.

Dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da svojim stvaranjem dadu hrvatskome narodu sve ono, što taj patnički narod od njih očekuje, da mu dadu takvu duhovnu hranu, kakvu taj narod očekuje, kakvu treba, kakvu traži i kakvu zahtijeva.

Dužnost je hrvatskih književnika, da vrate svojemu vlastitomu narodu sve one vrednote u novom i povećanom obliku, koje su primili od toga svojega naroda i koje im je taj narod dao onoga časa, kada ih je rodio, onoga časa, kada je nedokučivim i uzvišenim zakonima života i krvi, baš njima dao tu sposobnost umjetničkoga stvaranja, tu sposobnost prikupljanja, čuvanja, oživljavanja i oblikovanja ljudske i narodne duše mrtvim slovima i neživim knjigama.

Dužnost je hrvatskih književnika u ustaškoj državi, da zaborave na sve svoje velike i male sitnice, da zaborave na čas sve svoje međusobne borbe i borbice, mržnje i mržnjice, zavisti i netrpeljivosti, da se svojim širokim dušama uzdignu visoko iznad svega onoga, što im je dosada sputavalo uspone i polete, pa da onda, očišćeni i oslobođeni svega sitnoga i nevažnoga, trenutnoga i prolaznoga, uprave sve svoje snage pravim usponima (svojima i narodnima) i pravim, neprolaznim vrednotama, vrednotama vječnoga duha, onim vrednotama, na koje ih upućuje narod svojom prošlošću i svojom sadašnjošću, svojim patnjama i svojim stradavanjima, svojim živima i svojim mrtvima, svojom krvlju i svojim životima, svojom velikom, neprolaznom i vječnom dušom, jer će samo onda ostati pravi i vrijedni sinovi vlastitoga naroda, pravi i vrijedni članovi ljudskoga društva, jer će samo onda i samo tako opravdati svoje poslanstvo u ovim velikim i nezaboravnim danima pred poviješću, jer će samo tako opravdati i samo svoje umjetničko postojanje i pravo na život.

MARKO ČOVIĆ

TRI PJESME

SJEĆANJE NA BOSNU

Dala mi je mnogo snova,
zemlja moje mladosti rane.
Uvijek me prati huk njenih voda,
i nadvijaju se nada mnom tamnih šuma grane.

Večeri pored rijeka, prosjajne tišine
u odbljesku oblaka i mirisu bliske kiše.
Blistaju jarka pića, kad mjesec sine
u šljiviku, gdje grudi šapću: nikad više.

Nikada više, tako naslonjene
usne uz usne kao da hoće piti
dušu tog kraja iz jedne drage zjene,
udahnut cijeli predjel i jedno s njime biti.

Noć i tajanstvo, opojstvo i zaborav.
Starinske pjesme iz harmonike, što plače.
Htio bih jurnut rijekom kao splav,
kad noć me Bosne obuzme sve jače.

LEGIJA STRANACA

Kako se zovete? »Jadransko more«.
A Vi? »Kutija šibica«.
U redu! I redom tako dalje
nižu se imena bilo kakva
pri upisu u legiju beskućnika,
umova snažnih i zdravih bolesnika
iz duše onih, što su došli,
da zaborave sav život prošli.
A što će im, uostalom, imena prava?
Ništa im ne treba! Samo tužna glava
znade, da mora još malo svijetom ići.
Svejedno gdje će poći, svejedno gdje će stići.

SPOMEN NA MOJ GRAD

Nikad ti ne bih mogao reći zbogom,
zemljo neizrecive ljepote,
dok samac u daljini kročim trudnom nogom
i svaki dan tvoj žudim, što mi ga udes ote.
Nikad ti ne bih mogao reći zbogom.

Volim te kô što se voli mrtva draga,
kad umre u času najljepšega cvata
duše i tijela. Više od svakog blaga
volim ti predvečerja nad vodom punom zlata.

Sva si kô san. U beskrajnoj tišini
sve bliža si očima umornim od zbilje.
Dok topovi riču i gine se u divljini,
ja krotko spuštam pogled na tvoje tamno bilje.

Krotko i sneno kao samostanac,
što prezrevši svijet miluje jedno janje.
Slazi mi duh u planinski tvoj klanac,
žudeć da samo tu dovrši svoje sanje.

Tu, među brdima, što čuvaju more snova,
najtiše vode od svih voda svijeta,
prelive svih svila, pod odrazom galebova
i tajanstvene kiše, gdje se vječnost sreta.

Volim te bolno, iza spuštenih vjeđa,
tvoje obale puste i kuće praznog oka,
tmaste boje zidova, što vjekova su pređa
i ulice, kojim prolaze, kao sudbina duboka,
žene u crnini i šutljivi siromasi,
i vrtove, iz kojih kao neizrazivi dasi
cvijeće rijetkih boja svaki bol nam gasi.
Jer to je tišina, što sputava, da spoji
dušu sa onim, što istina je bilo:
jedina istina u besmislu života,
živjeti s prirodom, vedri kao djeca,
što ribe love i hvataju leptire
i prave na vodi krugove, što se šire.

FRANO ALFIREVIĆ

ZAŠTO JE JAKŠA ČEDOMIL PRESTAO PISATI O KNJIŽEVNOSTI U TRIDESETPETOJ GODINI ŽIVOTA (1903)?

Činjenica, da je Čedomil prestao pisati u 35. godini života, izazvala je razna tumačenja. Većina je tvrdila, da je zabrana došla sa strane crkve.[1] Don Jerko Jurin nakon mnogih tumačenja drži, da je našao pravi razlog u tom, što je Čedomila napao biskup Mahnić u časopisu »Hrvatska straža«. Jurin odbacuje tvrdnju, da bi ga kanonikat spriječio u daljnjem književnom radu, jer je prestao književno djelovati koncem travnja 1903., a postao kanonikom 1. ožujka 1904. Osim toga nije težio za častima — pa ni crkvenim. Istina je, da se natjecao za kanonika, jer je bio bolestan, pa je pomislio, da bi se morao zahvaliti na profesorskoj službi u osmoj godini službovanja i na taj način ostati bez mirovine. Napadali su ga još prije crkveni krugovi, ali je on i dalje nastavio književnim djelovanjem, kako i sam spominje u Uspomenama. Ti su napadaji počeli već 1898., a on prestaje pisati 1903. Osim toga nadbiskup zadarski Dvornik nije odobravao žestoke napadaje na Čedomila.[2] Don Jerko Jurin misli, da je Čedomila ogorčilo napadanje Mahnićeve »Hrvatske Straže«, i u tom vidi pravi razlog Čedomilova prestanka u književnom radu.[3] Ovo mišljenje kao i potvrde zato imaju vjerojatnosti, jer i Petravić spominje, da mu je Čedomil pisao, kako će zbog gornjih razloga prestati književno djelovati.[4] Profesor Don Ante Katalinić također tvrdi, da mu je Čedomil jednom priznao kako se odrekao pisanja, ali ne zanimanja za književnost, zbog Mahnića, jer je smatrao da je zapao u nejednaku borbu: Mahnić biskup, a on kanonik.[5]

Da je doista Mahnić nagnao Čedomila na šutnju, može se približno zaključiti iz Čedomilovih Uspomena. Jakša Čedomil, za katoličkog kongresa 1900., primio se referata o lijepoj knjizi, da ne bude još više zla i svađa među književnim taborima. Nastojao je u govoru biti oprezan, pa su na koncu bili gotovo svi zadovoljni referatom. »Jedini koji mi se nije na kongresu radovao radi govora bijaše biskup Mahnić, kojega tu prvi put vidjeh. Nijesam tada ni slutio, da on mene smatra pogibeljnim, a kamoli braniocem katoličke stvari. Ali o tom

[1] »Država« (Split) 1928. br. 428. u nekrologu spominje, kako Čedomil nije demantirao vijest, da je prestao pisati na intervenciju crkve. Dr. A. Barac popravio je svoju prijašnju tvrdnju o zabrani sa strane crkve (članci o književnosti, 173.), rekavši, da je bilo drugih razloga, koji su ga skršili, a ne nikakav pritisak crkvenih vlasti (Hrv. književna kritika, 181.). Petravić je samo nagađao, da bi mogla biti zabrana od crkve, ili pak da je napustio književnost postavši kanonikom, ali sumnja u oboje (Treće studije i portreti, 36.).

[2] Privatno pismo Dr. Šime Palčića, osobnog kapelana nadbiskupa Dvornika Don Jerku Jurinu.

[3] »Zašto Jakša Čedomil već u 35-toj godini života prestaje pisati o književnosti?« Obzor 10. II. 1938.

[4] »Tri neizdana hrvatska pisca iz Dalmacije«. Obzor 12. III. 1938.

[5] Privatno saopćenje profesora Don Ante Katalinića.

ću kasnije.« (Uspomene, rukopis str. 21.). Dalje govori Čedomil u »Uspomenama« o namjeri, da upozna vanjski svijet s našom književnošću, zatim govori o Tresiću i nakon toga prestaje pisati »Uspomene«. Sigurno bi sada došlo na red ono, što je načeo u gornjem citatu o negodovanju Mahnićevu nad njegovim govorom na katoličkom kongresu, ali Jakša nije nastavio s uspomenama, nego je prestao na ovim riječima: »...I nakon trećeg godišnjaka Glasnika (radi se o Gl. Matice Dalmatinske) ja ostavih uredništvo i tajništvo Matice i povukoh se sa hrvatskog književnog polja, a kako je do toga došlo, u kratko ću ispričati.«...

Dosta je čest slučaj da književnik prerano zašuti i prestane književno djelovati. Kako je to problem zamršene naravi, mora se osvijetliti posebno u svakom datom slučaju. Često navedeni razlozi mogu biti bliži povod zašućivanju, a ne dalji i dublji razlozi psihološke naravi pojedinoga pisca.

»Hrvatska Straža« pokrenuta je kao borbeno glasilo katolika u vrijeme najjačih previranja: književnih, kulturnih i političkih. Jedan dio svećenstva, na čelu s biskupom Mahnićem, nije bio zadovoljan držanjem novinstva prema spomenutim pitanjima. Već u uvodnoj riječi toga časopisa obara se urednik na estetiku čuvstva i Čedomilovu ocjenu Kranjčevićevih »Trzaja«, a iz napadaja se dade razumjeti, da se Čedomil, tobože, stidio svoga vjerovanja, jer nije osudio Kranjčevića, premda mu je lirika puna skepse i beznađa.[6] Criticus »Hrvatske Straže«, ocjenjujući »Izabrane pjesme« Kranjčevića[7] nabraja studije o Kranjčevićevoj poeziji i kaže: »...zbilja, malo nijesmo prešutili još jednu studiju o Kranjčeviću. Ovu donio je god. 1899. Novi Vijek od nekoga Jakše Čedomila, kako se čini pseudonim. On drži da je publika pogodila, što si je Kranjčevića izabrala svojim miljenikom i kumirom. Radi pesimizma pribraja ga Jouffroyovim grands-poètes, jer bol i jad da su najsvetije stvari na svijetu...«

Iste je godine priopćen u »Hrvatskoj Straži« u obliku platonskih razgovora dijalog između Kalifona i Ljepoja o lijepom, moralnom i istinitom. Kalifon predbacuje Ljepoju, da pristaje uz pesimizam, a Ljepoje mu odgovara: »Jedno je teorija, drugo poezija. Ma odkuda pjesnik crpao svoje poimanje o svijetu, to je za njegovu umjetnost indiferentno. Jakša Čedomil, prvi naš estetičar, naš najbolji sadašnji kritičar, sav je zanesen za Kranjčevićevu muzu, premda očito priznaje njezin pesimizam.«[8] Ovdje je Ljepoje očito Jakša Čedomil, s kojim obračunava Kalifon (Mahnić), jer Ljepoje osuđuje Schopenhauerov pesimizam, ali ne pesimističku poeziju, a Kalifon dokazuje, da je ideja jednaka kod filozofa i umjetnika. U nastavku je razgovora Kalifon dopustio formalnu vrijednost Kranjčevićeve poezije, a Ljepoje ustaje protiv nekih dogmatsko-estetskih pravila i kritike, jer moderna kritika traži »zakone procesa umjetničkog stvaranja, da psihološki i biološki protumači fenomen, koji se zove umjetnost. Moderna je kritika dakle u prvom redu istraživalačka (podcr. »H. Straža«). Ona pro-

[6] »Hrvatska straža«, I. g., str. 4.
[7] o. c. str. 98.
[8] o. c. str. 250.

matra djelo i umjetnika, ispituje, koliko se u njih ističe njihovo doba i milieu — ona ih tumači.«[9] Dalje Kalifon kaže: ....»Malo čudnovato je zaista, kako se može u kritičara, koji ispovijedaju kršćanska načela, u prvom redu u kritičara-svećenika naići na nazore, koji su tako srodni nazorima filozofije, što je sve drugo samo ne kršćanska filozofija.«[10] Kao kažiput savjetuje svećeniku kritičaru, da se drži Indeksa: ...»kritičari kao Marjanović, Dvorniković, Drechsler neće doduše bojati se, što crkva zabranjuje ili naređuje, ali trebalo bi da to čine bar jedan J. Čedomil, jedan J. Hranilović, M. Šegvić ili St. Ilić.«[11] S ovim napadaji nisu prestali. Posebno je bilo nekoliko napadaja na »Glasnik Matice Dalmatinske«, kojega je uređivao Čedomil, jer se tobože u njemu hvale Gioberti, Carducci i dr. Najteži napadaj za Čedomila izišao je u rubrici »Hrvatske Straže« »Fiat lux« s naslovom »Nemojte jaram vući s nevjernicima«, gdje se kaže: »...Kako nas se žalosno doimlje, kad u kolu grobara kršćanske misli, što se skupljaju oko sarajevske Nade, nalazimo imena tako vrsnih i učenih muževa svećenika, kakav je na pr. Jakša Čedomil (Dr. Čuka), koji na pr. u 4. i 5. broju god. 1901., raspravljajući o novijem pjesništvu u Francuskoj, pruža ruku Lj. Dvornikoviću, što na istim stranama, slijedeć Spencera i Wundta, iznosi nauku o psihološkim osnovima estetskog osjećaja.«[12] Ocjenjujući Tresića-Pavičića »Hrvatska Straža« dodaje: »Dr. Tresić je nešto od onoga, što se obično zove filozof, on je i pjesnik. No Dr. Tresić svakako nije filozof, koji bi zaslužio, da mu se divi i da ga bezuvjetno hvali Hrvat katolik, a kamoli hrvatski svećenik, kako je to u svoje doba učinio Dr. Čedomil.«[13] Čedomilu su prigovarali još jednom radi Tresića, da je poklonik njegove filozofije kao i radi Kranjčevića, za kojega Čedomil misli, da vjeruje, a »Hrvatska Straža« je drugoga mišljenja. Čedomil je tvrdio, da je pesimizam kod Kranjčevića njegova osnovna duševna dispozicija i da je rođen s njime, a nije naučen, a »Hrvatska Straža« vidi kod Kranjčevića doslovan upliv Schopenhauerove nauke.[14] Čedomil je već prestao pisati, ali napadaji na njegovo prijašnje književno djelovanje nisu prestajali. Još godine 1912. piše Matija Manjarić: »Obračun s liberalnim pravaštvom«, u kojem napada članak svepravaške Hrvatske (Zbilja na raspuću?)[15] potpisan od P. J. — Manjarić razlikuje tri struje u našoj književnosti: konservativce, moderne i one oko »Hrvatske Straže«. Konservativce vodi Šegvić, a uza nj je Čuka i Rožić, te Hranilović i dr. Člankopisac P. J. se zgrozio, što je Stražina kritika uništila nekoliko talenata, a Manjarić odgovara: »To je shvatljivo. Ne htjedoše se modernizovati, a ne htjedoše se upregnuti u kolo ideja Hrv. Straže, i tako odlučiše mirovati.«[16] Ovako je postavljen epitaf nad Čedomilovim književnim grobom.

[9] o. c. str. 361.
[10] o. c. str. 368.
[11] o. c. str. 368.
[12] o. c. str. 278.
[13] o. c. II. god. str. 522.
[14] o. c. I. god. str. 389.
[15] o. c. god. 1912. br. 55.—58.
[16] o. c. god. 1912. str. 577.

Ako se pomnije pogledaju inkriminacije »Hrvatske Straže«, zapažamo dvije činjenice: napala je, doduše, oštro Čedomila i dirnula u njegov svećenički karakter, ali »Hrvatska Straža« nije napadala samo njega nego i druge svećenike. K tomu je književna kritika »Hrvatske Straže« pobijala i napadala dijelom ono, što Čedomil nije uopće tvrdio. Zapravo su kritizirali s raznih gledišta, i Čedomilu se nije moglo ubrojiti u grijeh, što nije obradio i one strane, koje osvjetljuje »Hrvatska Straža«. Čedomil je kod Kranjčevića proveo estetsku analizu pjesama i dao sud o njihovoj vrijednosti, izričito veleći, da ne će ulaziti u opravdanost ili neopravdanost Kranjčevićevih nazora. »Hrvatska Straža« mu ne oprašta taj propust i sumnja u njegovu ortodoksnost. Ocjenjujući Kranjčevića »Hrvatska Straža« sa svoje strane kaže, da ne će raspravljati o umjetničkom obliku pjesama.[17] Čedomil je mogao s pravom prigovoriti nedostatnosti Stražine kritike, kao što su njemu prigovarali, da nije proveo sadržajnu analizu prema kršćanskim načelima.

Jednostranost su kritike Hrvatske Straže brzo uočili drugi kritičari. Dr. Lj. Maraković 1911. piše članak »Književna smotra« u samoj »Hrvatskoj Straži« i kaže o njenoj kritici: »No ta kritika ne bijaše književna nego filozofska i to napose etička. To je nedostatak, jer je osudila s etičke strane, a nije bilo kritičara, koji bi provjerili umjetničku stranu... ovaj nedostatak Hrv. Straže moram iskreno nazvati pogreškom.«[18]

Nema sumnje, da su napadaji »Hrvatske Straže« mogli biti bliži uzrok prestanku književnog djelovanja, kako je to gore spomenuto. Šteta je samo, da nam Čedomil nije dao u Uspomenama detaljnije dokaze o tom. Nameće se ipak pitanje, zašto Čedomil nije nastavio radom kao njegovi drugovi po zvanju, koje su također napadali, ili zašto nije prestao pisati već 1898., kad je iz bliže crkvene okoline dobivao prijekore za svoj rad? Ove činjenice umanjuju vjerojatnost, da bi Čedomil prestao pisati samo pod dojmom napadaja »Hrvatske Straže«. Moraju se s toga ispitati svi dalji i bliži uzroci, koji su pospješili njegovu odluku o prestanku pisanja. Treba se obratiti najprije njegovim izjavama.

U »Uspomenama« kaže za ocjenu Kranjčevićeve poezije u »Novom Vijeku«, da je nije potpisao, »jer biskup Nakić, a valjda i drugi krugovi tužili me bili biskupu Rajčeviću, što pišem u N. Vijeku, a on mi iz Graza bio pisao oštro kratko pismo, gdje mi priopćuje, kako mrko gleda na moje suradništvo, i kako to ne ide u mojem delikatnom položaju i zabranjuje mi pisati u N. Vijeku i u Fanfulla della Domenica. Ja sam mučao i pisao dalje, ali onda pomislih mjesto pseudonima stavit zvijezdicu.« U daljem nastavku veli, da je surađivao u Dežmanovu »Životu«, »ali međutim tadašnji glavar biskupije pismeno mi saopćio, da se ne odobrava, što se moje ime našlo u Životu, i da se nada, da ne ću više surađivati. Borzattiju ne odgovorih, a Život zamolih, da mi vrati ruko-

[17] o. c. god. I. str. 98.
[18] o. c. god. IX. str. 50.

pis«... (članak o Neeri — o. m.). Pisma Rajčevića i Borzattija sačuvana su u Čedomilovoj korespondenciji. Rajčević je dosta oštar, jer mu nalaže, da odmah prestane sa suradnjom u nekim listovima.[19] Kako se vidi, tužbe su dolazile izvan zadarske biskupije. Rajčević mu je predočio posljedice daljega takova rada, ali Čedomil, unatoč delikatnoga položaja, nije prestao pisati. Ljubav prema književnosti bila je jača od svih zabrana. Tužbe dakako nisu prestajale. Žarko je želio, veli u »Uspomenama«, upoznati tuđi svijet s našom literaturom, »a bilo bi možda i uspjelo mi, ali nesređene poznije prilike ne dale, jer se s neke strane zazorno gledalo na moje pisanje kao pogibeljno za vjeru, a meni nije se dalo izaći na javu s radnjom, koju nijesam htio u ničem mijenjati i koju sam predviđao, da ne bi tim braničima vjere bila po ćudi, i tako nijesam više kucao na nijedna vrata«... (radi se o njegovu prikazu hrvatskog romana »Il romanzo croato«, koji je odbijen u Parizu, i on ga mislio štampati u kojoj talijanskoj reviji). Iz ovih se riječi zapaža Čedomilova ogorčenost na protivnike, ali se nije javno branio.

U brzo je bio zamoljen, da održi na katoličkom kongresu u Zagrebu (1900.) predavanje o lijepoj knjizi. Msgr. Bulić javio je iz Splita kongresnom odboru, da je Čedomil najpodesnija osoba za to.[20] Čedomil je prema dogovoru morao napisati sam rezolucije i predavanje te spremiti ih predhodno kongresnom odboru, što je i učinio. Sadržaj Čedomilova referata može se donekle vidjeti iz rezolucija i debate. Govorio je o uplivu knjige, a o našim književnim prilikama posebno reče, da »književnost naša odgovara, bilo po uplivu, bilo po zadaći onom, što se zahtjeva od prave i dobre književnosti.«[21] U debati su sudjelo-

[19] Pismo je Rajčevića, prema žigu na kuverti, pisano 5. XII. 1898. a glasi:

Caro D. Giacomo,

Io con piacere Le permetto d'andare a Roncegno per curarsi — per riposare, ma a condizioni ch'Ella cessi tosto dal far corrispondente del Fanfulla o Figaro e dei fogli di Spalato e di Zagabria fancedo conoscere ai fratelli con recensioni le opere recenti e non tutte raccomandabili. L'autorità non vede volontieri ch'e un Catechista Ginnasiale, e un Cancelliere arc. faccia il corispodente di giornali con propria Siglia — ben nota. Vedi bene caro figlio, che cosi puo essere scossa la Sua posizione in tuti la linea in questi tempi vertiginosi perche ê troppo delicato e perche Ella l'abbia io mi sono dato pene non indifferenti. Ma anche Ella deve soffrire la malattia politico-letteraria. Dice nella sua lettera che ha bisogno di riposare, eppure fa la vita da letterato scrivendo in un foglio di Spalato, che non ê nel miglior odore e s'intende senza la saputa del Superiore — peccato di moda di alcuni miei sacerdoti diocesani-ai quali in ogni guisa a piu volte cercai di beneficare. Devo qui dire con Vergilio: Quos ego ... Per ora basta. Intanto La benedico

† Gregor Arc.

Pismo Borzattija glasi:

Carissimo don Giacomo,

Ho letto di questi giorni nella Vrhbosna di Sarajevo n. l. an. corr. (nije nego u br. 2. — o. m.) un cenno sfavorevolisimo sul nuovo giornale che e uscito a Zagabria col titolo Život. Avendo poi oggi inteso che Ella ha scritto un articolo in detto giornale, anzi che incomodar La a venire da me, mi affretto a scrivele per raccomandarle caldamente nel caso fosse vero quanto mi fù riferito, ad astenersi da si fatta collaborazione, anzi respingere detto giornale, il quale giusto il giudizio del reputatato periodico, succitato, non merita, l'appogio nê dei sacerdoti nè dei buoni laici, ma si il biasimo degli uni e degli altri. Assicurandola della mia stima.....

Zara, 3. febbraio 1900. Devmo e aff. Giovanni de Borzatti, vic. cap.

[20] Pismo Korenića Čedomilu od 15. III. 1900.

[21] »Spomenica na prvi hrvatski katolički kongres«. 1900. str. 193—205.

vali Dr. Carić, koji veli za Čedomila, da je prevelik optimist, a Carić misli, da se baš ne može bezbrižno uživati u našoj književnosti. Pojavile su se u poeziji modernističke struje i subjektivizam, te nastavlja: »Među samim svećenicima bilo bi se našlo takovih, koji su mislili, da ta struja ima ipak nešto za se.«[22] Hranilović je bio malo temperamentniji, ali atmosfera je bila i previše ozbiljna, te učesnici debate nisu zalazili u potankosti i spominjali imena. Čedomil je odlučno nastupio protiv iznošenja imena i konkretnih činjenica. U časopisu »Vrhbosna« izišao je osvrt na kongres, gdje se kaže, da je Čuka govorio kao čovjek, koji razumije svoj predmet, no kad je govorio o našoj književnosti, »uvijek onako generaliter, kako je i bilo zaželjeno u sekciji.« »Vrhbosna« smatra, da je za prvi kongres bila »uputna ova generalizacija«, a drugi kongres »morat će i prstom upirati, pa bilo na koga bilo... Na ničiji veto ne će se onda smjeti obazirati.«[23] Iz ovih se riječi osjeća ozbiljnost časa, a riječi će se o vetu vjerojatno odnositi na Čedomila, koji nikako nije htio, da dođe do konkretnih napadaja. Don Jerko Jurin zaključuje iz debate poslije predloženih rezolucija, da nisu štampane onako, kako ih je Čedomil predložio.[24] Teško će se ikada utvrditi prava razlika između rezolucija predloženih od Čedomila i njihove konačne redakcije u spomenici kongresa. Da je bilo poteškoća u stilizaciji, može se zaključiti iz Korenićeva pisma Čedomilu. Čedomil je naime poslao svoj rukopis odboru, a Korenić mu ga vraća s napomenom, da je Jagatić učinio dvije marginalne opazke: 1) da se osvrne malo na strane književnosti, 2) da se ne bi Matica Hrvatska preporučivala. Korenić kaže, da on nije te opaske pravio, premda su mu mnogi iz Dalmacije pisali protiv Matice Hrvatske, a neki su biskupi u Dalmaciji pače zabranili u sjemeništima čitanje Matičinih izdanja. On nije javno napadao, nego je Smičiklasa privatno upozorio na to. Korenić odpisuje Čedomilu, da on osobno ne bi brisao preporuku Matice, no savjetuje Čedomilu, da bi u toj točki stavio nešto općenito, »pa vuk sit i koza cijela«.[25] Doista tako je i bilo, jer nije bilo preporuke ni Matice ni Društva sv. Jeronima. Čedomil u »Uspomenama« kaže, da je njegov referat bio povoljno primljen osim sa strane Mahnića.

U to je doba borba između Mladih i Starih bila u punom jeku. Svaki je tabor izgledao kao osinjak i Čedomil nije htio ni u jedan dirati, da ne bude prevelikog uzrujavanja. Svoje je stanovište puno plemenštine izrekao u »Uspomenama«. Primio je referat za kongres, da »ne bude to ponuđeno čovjeku, koji bi oštrim navalama izazvao gori razdor među hrvatskim književnicima i očito odijelio ih na dva tabora: na klerikalce i liberalce«, a drugo jer »bijah uvjeren, da ću o tom bolje govoriti nego drugi, pošto uvijek u svojem radu ostah vjeran kršćanskim načelima i kršćanskom pravcu, koji se za me najbolje pokazivao u Brunetièreovoj kritici, čiji sam gorljiv pristaša bio, ma gdje bilo, i da više gle-

[22] l. c.
[23] »Vrhbosna« 1900. str. 381.
[24] »Novo doba«. 1938. br. 42.
[25] Korenić Čedomilu 12. V. 1900. Korespondencija.

dam samilošću nego li gnjevom na gdjekoje bludnje pisaca, najskoli, kad se vidjelo, da ne pišu iz namjere već od srca, i da oni trpe i krvare u duši od nestašice ili od preloma vjere...« Dalje spominje, kako mu se jedini Mahnić nije radovao, ali o tom će — veli — pisati kasnije, i to bi bilo vjerojatno onda, kad bi pisao o razlozima, koji su ga naveli, da je odbacio pero.

Vagnuvši iskreno gornje riječi Čedomilove, moramo priznati, da ga je duboko u duši zapeklo, kad je nakon kongresa za ovu svoju plemenitu nakanu bio napadnut od Starih i Mladih i napokon od »Hrvatske Straže«. Htijući ugoditi svima, zamjerio se svima. Zapravo nije ugodio trima strujama: Starima, Mladima i onima, koji će se kasnije kupiti oko »Hrvatske Straže«. K tomu se dobro mišljenje Čedomilovo o nekim starijim piscima pretvorilo iza katoličkog kongresa u pravo razočaranje. Gjalski ni sam nije znao, koliko ga je Čedomil cijenio kao književnika, jer je ostala neobjelodanjena radnja »Il romanzo croato«, kojom je htio inozemstvo upoznati s hrvatskom književnošću. Reprezentativnim piscem hrvatske književnosti smatrao je Gjalskoga, i gotovo čitava ta radnja u glavnom govori o njemu. Na katoličkom je kongresu upoznao mnoge književnike osobno: Ivanova, Gjalskoga, Kranjčevića, Nikolića i t. d. i piše u »Uspomenama«: »... Gjalski me razočarao. On nije odgovarao onomu Gjalskomu, kakovim si ga ja mišljah, a uz to htio tobože da preda mnom ističe neku promjenu u sasvim modernističkom pravcu: meni na polak predbacivao, da sam se dao protiv svom uvjerenju vući od klerikalizma. Tad presta moje prijateljevanje i dopisivanje s njim.« Čedomil, duboko razočaran držanjem Gjalskoga, doista nije sačuvao ni jedno njegovo pismo u svojoj korespondenciji. Sigurno ih je bilo, ali ih je uništio. Izgubivši povjerenje u svoj književni ideal — Gjalskoga, nije našao naknade ni na jednoj strani. Što više, napadali su ga žešće Mladi. Karakteristična su u tom pogledu Dežmanova pisma Čedomilu. Općeniti dojam tih pisama možemo izreći konstatacijom, da je bilo mnogo dodirnih točaka između Čedomila i Dežmana u pogledima na književnost. Ipak mu Dežman nije mogao oprostiti neke zamjerke Mladima, pa ga u jednom nedatiranom pismu pita, zašto napada Mlade i zašto je toliko promijenio mišljenje i priklonio se Starima? Kad bi poznavao zagrebačke književne prilike — veli mu Dežman — drugačije bi sudio o Mladima. U drugom ga pismu prekorava oštrim tonom, da je od katoličkoga kongresa promijenio mišljenje. Rački toga ne bi nikada učinio. Mladima je žao, da mu pero služi reakcionarcima. Odgojen je u francuskoj i talijanskoj liberalnoj kritici, a sada okreće kabanicu pod dojmom katoličkog kongresa.

Ove su nezgode djelovale nevoljko na Čedomilovu dušu. Nije našao razumijevanja nigdje, pa ni kod onih, koje je držao najbližima svome srcu (Gjalski). To je povećalo njegovu bol i srdžbu. Možda bi Čedomil već iza kongresa napustio književnost, da nije našao dragocjenu zadovoljštinu na drugoj strani. Upoznao se s Kranjčevićem, i ovaj je odgovarao onomu, što je o njem mislio, a Kranjčević je — piše u »Uspomenama« — odobrio njegov govor na katoli-

čkom kongresu. To mu je umanjilo duševnu uznemirenost i dalo podstreka za dalji rad, to više, kad je s Kranjčevićem osjećao duševnu srodnost.

No nije bilo samo to, što je Čedomila mučilo u burnim danima Moderne i napokon skršilo. Shvativši svoj kritičarski poziv ozbiljno, davao je veoma korisne inicijative za književnost, ali to sve nije imalo uspjeha. Nekoliko primjera to bjelodano pokazuje. Njegova radnja, na kojoj je izgubio zdravlje (o Tolstoju), nije izašla nigdje u cijelosti zbog raznih neprilika. U »Uspomenama« kaže, da je za talijanski izvornik preko Schönfelda našao u Italiji nakladnika, »ali međutim bile nastale neke prilike, uslijed kojih ja nijesam imao odvažnosti, da pošaljem u svijet onu radnju pod svojim imenom i odlučih čekati, hoće li se prilike promijeniti, ali nadošle nove druge. Tolstoj je razvijao jače svoju nauku, a katolička štampa, koja je spočetka simpatično ga pratila (Stimmen aus Maria-Laach), počela pisati protiv njemu. Međutim je Vatikan izdavao naredbe nove za svećenike, koji hoće izdavati knjige, i meni je bilo sve teže, skoro nemoguće, tiskati svoju radnju u knjizi.« Čedomil je bio uvjeren, da hrvatska književnost ima dobrih imena, ali nema svoga Brandesa, koji bi malom narodu pribavio slavu i pronio ime svijetom. U tu je svrhu napisao on sam članak »Il romanzo croato«, ali nije imao sreće, da ga tiska u Francuskoj niti kasnije u Italiji. Još nekoliko primjera. Bio je oduševljen Tresićevom dramom »Finis reipublicae«. Savjetovao je piscu, da je prevede na talijanski, i doveo ga u vezu s Talijanima, da se to što prije zbude. Zbog Tresićeve netaktičnosti — kaže u »Uspomenama« — doživio je Čedomil neugodnosti, i to u stvari, gdje je mislio koristiti piscu. U ondašnjem je književnom gibanju zapazio osjetljive nedostatke. Općinstvo nije dovoljno marilo za lijepu knjigu, a pisci su rijetko mogli naći nakladnika. Stoga je u »Novom Vijeku« priopćio neke misli, kako bi se tome pomoglo.[26] Pozvao je izdavače, da iziđu u susret piscima i ujedno predlagao neku vrstu pučkog sveučilišta, u kojem bi bila obrađena sva narodna pitanja, te bi narod više uzljubio svoju prošlost i knjigu. Stavio je kao izgled talijansku ediciju »Vita italiana« (10 svezaka) gdje su iznesena sva pitanja, koja mora znati prosječan čovjek o svojoj domovini. Također je sugerirao osnivanje društva sličnog belgijskom »Ligue pour le livre belgique«.[27] Sve je to ostalo bez odziva! Kad je talijanski list »Marzocco« poveo anketu o suvremenoj talijanskoj književnosti, Čedomil je rezultat te ankete priopćio u »Novom Vijeku«,[28] predlažući, da se nešto slična učini i kod nas. Tresić je u istom broju prihvatio Čedomilovu sugestiju i otvorio anketu, ali na žalost nije našao pravoga odziva. Čedomil se nalazio upravo sada na vrhuncu svoga zanosa za književnost i nije propuštao ni jednu zgodu, da je unaprijedi, pa je htio ovom anketom dati bilancu naše književnosti, da pisci izmijene misli, iznesu prednosti i mane, te pokažu pravac za budućnost. To je bilo važno u onaj čas, kad se u našoj književnosti spremala oluja — borba Starih i Mladih.

[26] »Novi Vijek«. 1898. br. 5. (Književno pismo IV.).
[27] »Prijegled hrvatske književnosti«. »Glasnik Matice Dalmatinske«. 1901. g. I. knj. I. sv. I.
[28] »Novi Vijek«, 1898. br. 5. (Književno pismo III. Suvremena talijanska književnost.

Da je njegova sugestija ozbiljno shvaćena, neka bi pitanja bila odmah raščišćena, pa ne bi došlo do onakve borbe, do kakve je doista došlo. Čedomil je imao dobar pogled u književno zbivanje, pa je možda predosjećao buru i baš radi toga predlagao anketu, da se sukob ublaži putem ankete. Osjećao je, da je naša književnost došla u kritičnu fazu, i ta se kriza morala negdje očitovati, pa makar to bilo u obliku borbe Starih i Mladih. Anketa nije našla pravoga odziva, te je tako i ta lijepa namjera pala u vodu. Povrh svega toga Čedomil je ozbiljno narušio zdravlje, najviše zbog književnosti, radeći većinom u noći. Postao je osjetljiv na svaku primjedbu, pa je na nj djelovao i nedužan gest, koji drugi kogod ne bi uopće uzimao u obzir. Tako je Neurastenicus (Dr. Vicko Mihaljević) priopćio makaronsku satiru protiv Čedomila,[29] jer je Čedomil napisao nešto nepovoljno o njegovim pjesmama u »Glasniku Matice Dalmatinske«. On mu u satiri kaže:

»... Jer ja znadem, da ti kudiš
i što nijesi štio.....
Zahman Jakšo, oponašaš
kritičare znane,
Ti ostaješ sveđ kurjalac
uz odnosne mane.....«

Sigurno to ne bi nitko shvatio ozbiljno, ali je na Čedomilovu osjetljivu narav moglo i tako nešto djelovati.

Pregledavši sve faze Čedomilove borbe u zadnjim godinama književnoga djelovanja, ne može se reći, da mu je samo pisanje »Hrvatske Straže« ubilo volju za rad. Dr. A. Barac također misli, da je mnogo faktora utjecalo na prestanak rada.[30] I taj je zaključak sasvim opravdan. Čedomil je vidio, da nije uspjela njegova posrednička akcija za Moderne, nije uspio upoznati strani svijet s našom književnošću. Kosnulo ga se, što nije prihvaćena njegova inicijativa o anketi i pučkom sveučilištu i napokon dolazi razočaranje u piscima, koje je najviše volio (Gjalski). Sve je to kao fatalna sudbina uništilo njegove nade i uskoravalo suton njegova književnog djelovanja, a bliži povod dade »Hrvatska Straža« s tvrdnjom, da vuče jaram s nevjernicima. Prema tome uzroci prestanka književnog rada nisu jednostavni, nego mnogostruki. Oni su ga lomili kroz nekih 4—5 god., i definitivno ga skršili koncem travnja 1903.[31] Zagonetno je, zašto je Čedomil prestao pisati svoje »Uspomene« na mjestu, gdje je imao izložiti uzroke, zbog kojih je prestao književno djelovati.

[29] »Novi List«, Rijeka. 29. VII. 1901.
[30] »Hrvatska književna kritika« str. 180.—181.
[31] Dr. A. Barac je u Hrvatskoj književnoj kritici napisao, da je bilo drugih razloga prestanku pisanja, a nikakva zabrana crkvene vlasti. Mate Meštrović osvrnuo se na ovu tvrdnju člankom »Prva povijest naše književne kritike« (»Jadranski dnevnik« od 27. i 28. IV. 1938.), gdje oprovrgava Barčevu tvrdnju, da tobože nije bilo pritiska sa strane crkvenih vlasti. M. Meštrović tvrdi, da je Čedomil prestao pisati ne nakon formalne zabrane nego sklonjen lijepim riječima i promaknućem. Meštrović dakle stoji na stanovištu, da je bilo pritiska samo u naročitoj formi, a te je podatke dobio od Ante Petravića (Privatno saopćenje M. Meštrovića piscu ovoga članka). Meštrović ipak

Čedomil je bio aristokratske naravi, s malo riječi i opravdavanja, s uvjerenjem, da je dostatno rekao za svoju obranu, pa ga je možda to unutarnje uvjerenje priječilo, da ponovno o tom raspravlja. Kasnije se vraćao na to pitanje. Kad je izišao u Zadru časopis »Lovor« (ured. Nehajev) god. 1905., opet ne javno nego pismeno javlja Čedomil svom prijatelju prof. A. Jagiću s nekom gorčinom na protivnike: »Eto im sad, nek mirišu Lovor.«[32] Da je prema Mahniću sačuvao neko neraspoloženje, može se razabrati iz članka »Svetosavska beseda i Strossmayerov dan« od god. 1928., u kom se osjeća žalac u njegovim riječima, kako se u Zagrebu manje slavi Strossmayer: ...»podigli su u novije doba Mahnića kao jedinog velikog biskupa.«[33]

Utvrdivši, da je mnogo faktora utjecalo na prestanak pisanja, a Mahnićev napadaj bio samo bliži povod, ne treba smetnuti s uma i drugu činjenicu psihološke naravi, svojstvenu upravo književnicima. Nije rijetka pojava, da književnici, davši najbolje, zašute, premda žive još dugi niz godina. Imamo primjera i u našoj književnosti (Mažuranić). Da su umrli neposredno iza tih djela, sigurno bi iskrsla razna nagađanja, što bi još mogli dati. Nije neumjesno i ovu činjenicu dovesti u vezu s prestankom Čedomilova rada. On je doista rekao u svojim radovima sve, što je bilo najvažnije za ono vrijeme, dao je i važne sugestije, pa nije li možda osjetio u duši — naročito poslije neuspjelih sugestija — da on više nema što reći? To se mora istaći, imajući na umu Čedomilov karakter književne inspiracije i ranog dozrijevanja. Rano se razvio i počeo pisati, a taj rani intenzivni književni život nije mogao trajati dugo vremena. Njegova kritička inspiracija bijaše eruptivne prirode, pojavljivala se na mahove, i tada je veoma mnogo radio (»Iskra«, »Novi Vijek«, »Glasnik Matice Dalmatinske«). Nakon izcrpljenja neko bi vrijeme počivao, da opet nastavi. Takva ga je isprekidana inspiracija iscrpljivala, dok konačno nije osjetio umor i sasvim zašutio. Nije se sistematski razvijao nego u zamasima i na prekide, a kad se našao pred golemim teškoćama, onda je bacio pero od umora. U privatnim je razgovorima običavao govoriti o golemom napredku književnosti. Njezina je problematika postala toliko zamršena, da je uz onakvo zdravlje nije mogao savjesno pratiti. Stoga je radije zašutio. Protiv ovoga nagađanja, da nije više imao što reći, govorile bi njegove izjave iz kasnijeg vremena. Prof. A. Katalinića i Don. Nedjeljku Subotiću izjavio je, da se teško odrekao pisanja, jer mu je književnost bila komad života.[34] Koliko se može razabrati iz njegove ostavštine, nije sasvim napustio književni život. Dakako, to nije bio sistematski posao, nego više prigodna zabava. U ostavštini se nalazi člančić

ne odbija Barčeve sugestije, da su neki razlozi psihičke naravi sklonuli Čedomila, da prestane pisati. Akademik Hamdija Kreševljaković tvrdi, da mu je Stjepko Ilijić u nekoliko navrata rekao, kako je Čedomil bio stavljen pred alternativu: ili napredovati u crkvenoj hijerarhiji, ili se okaniti pisanja, i on se okanio (Privatno saopćenje). Svi skupa djelomično imaju pravo. Najvjerojatnije je, da su gore spomenuti razlozi dalji uzroci, a napadaji sa strane crkve, posebno biskupa Mahnića, bliži uzrok, da je Čedomil prestao pisati.

[32] Privatno pismo prof. A. Jagića Don Jerku Jurinu »Obzor« 10. III. 1938.
[33] Bilježnica u ostavštini.
[34] Privatna saopćenja.

»Za Nazora I....«, ali nedovršen, a pisao ga je iza rata. Ovaj koncept najbolje dokazuje, da je Čedomil već bio izišao iz književne kolotečine. Nema u njemu zanosnih rečenica, nego se na drugoj stranici zamorio i piše istrgano. Htio je napisati oveću studiju, ali pero nije išlo dalje od treće stranice. Čedomil je doista umro za književnost 1903.

Teška je i žalosna Čedomilova drama počela već oko 1898., on se opirao, borio i napokon podlegao. Može se govoriti i donositi dokaze, da je prestao pisati radi ovoga ili onoga, prema tome čemu se dade više važnosti, ali se ne smije gubiti iz vida čitav splet činjenica i raspoloženja čovjeka, jer je jedino tako moguće shvatiti problem u cijelosti i približno ga riješiti. Dok on nije dao svoje mišljenje o tom, može se koješta nagađati. Čedomilova se mimozna priroda i u toj činjenici pokazala u pravom svijetlu. Narav mu nije dopuštala, da rekne sve, jer bi se možda i nakon toga opet koješta nagađalo i njemu podmetalo, kao što je to doživio u onim pitanjima, o kojima je jasno rekao svoje mišljenje. Poznavao je čovjeka i mogaše reći ono, što Dumas Bourgetu: Znam dobro, što imam reći, ali neprestano ponavljam; čemu što govoriti? Istina je samo, da bih znao mnogo toga reći o ljudskoj naravi.[35]

A. R. BUEROV

[35] Bourget: Esais de psychologie cemtemporaine. 1899. p. 326.

HRVATSKOM NARODU

Blažene da su ruke što su ti dotakle čelo
vijencem pobjede slavne
u ovom svetome času,
blažene da su ruke za časno veliko djelo:
da sreća slobode tvoje
niz rodna polja se rasu.

Oči ti zasjaše suzne što devet vjekova samo
patnje gledahu crne
i djece rođene krv,
al devet vjekova zalud srce tvoje je klano,
oči ti ispio nije
tuđeg silništva crv.

Jer uda tvoja su bila ko kršne stijene jaka,
pod jarmom tuđinskog žezla jedva si ostao živ,
al kad se je prešla mjera u lancu muke i mraka,
slobodu s visina plavih
strašan ti donio div.

ZLATKO ŠULENTIĆ PORTRET

ZLATKO ŠULENTIĆ DJEVOJČICA

I glas se pronio njegov poput strašnoga groma
kroz tvoja uboga sela,
kroz ravni, gore i dol,
i ti si spoznao, da si vlasnik svojega doma,
da suncem slobode drage
zamijenit stari ćeš bol.

I tvoje zasjaše oči u ovom velikom danu,
jer Boga velike pravde
oćuti sretno ti biće,
jer ti si vidio kako slobode žuđenu granu
rođeni donio sin ti
i reko plamenim glasom:
»Diži se, narode, sviće.«

I sada opet se tvoje na suncu bjelasa tijelo,
i bistro napretku skorom
gleda vedar ti vid,
i mi ti beremo cvijeće, patničko kitimo čelo,
i više nije nas stid.

ANTE JAKŠIĆ

KUPICA MI PRAZNA

Kupica mi prazna puna je pelina.
Žuhko je življenje; daj natoči vina
Il rajše plaviša, naj se v glažu plavi:
Samo čez žganicu nebo nam se javi.

Prvu kupu spijam: život brez radosti,
Druga naj bu zdravle zmržnjene za kosti,
Tretja tebi, srcu, lubav tvemu oku
Spolek kog dohajam saku noč gliboku...

Pripri oblok, draga, naj da veter hladi
Ogenj kaj mi v srcu kak temjan se kadi.
Zgasnula je sveča, srce to veseli,
Naj nam put resvetli tvoj vajnkušec beli.

NIKOLA PAVIĆ

PROLJEĆE DOLAZI

Snivaj svoj san, zaklopi svoje oči plave,
djetinjstva san današnji prebrzo prolazi,
djevojčice moja, proljeće nam dolazi
sa suncem — ili bez sunca proljeće strave.

Snivaj svoj san, život je naš jeziv san — kćeri!
kad prodje ova duga zima strepnje, mučna,
doći će lastavice, brojna jata, hučna,
ako ih usput ne rasprše bombarderi.

HUSNIJA ČENGIĆ

POVRATAK

Bit će opet jesen s uvelim cvijećem, vjetar će plakati cijele noći, suton će šaptati pogrebnu pjesmu — kad se kući vratim.

Nitko me ne će radosno dočekati, ničija ruka ne će na pozdrav mahnuti, ni jedno oko radost proliti — kad ja dođem natrag.

Moji darovi ne će biti iznenađenja, moj glas ne će nikog opajati, mojim koracima ne će nitko ususret potrčati — kad umorno stupim na rodno tlo.

Na putu ću sresti mrtvu pticu, u licima ću čitati probdjevenu tugu, cvijeće će nositi biljeg smrti — kad me čežnja kući dovede.

FIRENCA

Šuti sadašnjica
samo govore Medici.
Snivaju palače
u sjeni raskošne prošlosti.
Budućnost je nijema
i živi u prošlom sjaju.

Plače glatki mramor
i uzdišu tamnice
sredovječnih vitezova.
Leprša smijeh
firentinske svile
i šušte nabori
teškog brokata.

Goli bregovi
opijeni snagom
blagosivlju grad
vječne ljepote.

NADA KESTERČANEK

DVIJE PJESME

MAJKO, UMRI...

Majko, umri
Ne propinji se na ispale kosti
— Na uvele dunje miriše tvoja košulja
Već gore dvije voštanice
Smrti pahuljice
padaju na lice
Majko oprosti!

Ne govori mi »sine« sa napuklim glasom
Smrt se šulja
U noći ovoj ćuk štekće sa užasom
ali još svijetle oči od zapaljenog ulja

Majko umri
Ne opiri se znoju lednom
Majko umri —
umri jednom

PELUD

Glava mi luda
od peluda
sa tvog jorgovana

Uši mi bruje
od pčela što zuje
vrh tvog tulipana

Misli mi nose
vjetra kose
sa tvoga doksata

Ti si moja miljenica
spuštenih pletenica
od zlata

DRAGUTIN KOLAK

MEĐU PJESNICIMA TIŠINE

Frano Alfirević, mlad pjesnik (rođen g. 1913. u Kotoru), sabrao je u dvije zbirke, u jednoj do godine 1934. i sada u drugoj »More i daleki gradovi« (Zagreb, 1941.), oko sto i dvadeset svojih lirskih pjesama. Svaka je pjesma i prve i druge zbirke u najmanju ruku dokumenat osobitog i bujnog pjesničkog stvaranja, naravi, koja se do kraja pjesnički izživljava, i kojoj je od prvog časa bio stih i ritam najprirodniji način izražavanja. Kraj tolikih pjesama samo je u dva tri soneta nametnuo pjesnik sebi umjetnu stegu, u svim ostalim ništa ne steže ni oblika ni širine pjesničkoga govora. To nas čudi to više, što se inače osjeća, da je pjesnik došao iz najbolje škole, iz romanske. U takvom, na oko jednoličnom, izražavanju iznenađuje već i letimični pogled na natpise Alfirevićevih pjesama, velika raznoličnost njihovih motiva. Od »Tuge cirkusa« preko »Tuge hotela«, preko »Boke«, »Splita«, »Bosne«, »Gradova u noći«, do »Samoubijstva«, »Stare pjevačice« i stotine drugih zapazit ćemo nemirni duh, koji se voljko dotiče upravo svega kao »svjetlost stvari«, i obuhvaća široke prostore života.

Usred toga bogatog raznoličja ipak se jasno razaznaje pjesnikovo lice, on bi rekao: kao po boji teški bolesnik — njegov »nezemaljski lik«. To je taj, koji ne htjede primiti života, kojim živi tupo mnoštvo; taj koji je ostao vazda svojom čežnjom u najdubljem razgovoru, u mislima, što se same za se dižu i padaju; svagda među ljudima, a da ga nema među njima, »jer na njegov uspon oni ne mogu stići.« Tako je nesvijesno zapao u samoću, koja neosjetno raste u osamljenim predjelima, što u svom suncu gore. (»Rađanje samoće.«)

Zakukuljen duboko u sebe, kako to dokazuju njegove pjesme, Alfirević je u ovoj prvoj »Rađanje samoće« savršeno prikazao svoje stvaralaštvo i uputio nas na najpouzdaniji put do izvora njegovih pjesničkih snatrenja. I doista svatko će, tko se je snašao u pjesmama Alfirevićevim s uživanjem i sam raspoznati u svakoj pojedinoj izrazite crte jedne otmjene pjesničke fizionomije. U svakoj je zastalo nešto od one značajne tugaljive čuvstvenosti, koja bi htjela da preplavi valovima svu beskrajnu pučinu, valovima, koji ne nasrću i ne razbijaju se o pećine, nego se smireno vraćaju i gube u tišinama.

Evo, da to iskušamo u jednoj od njegovih pjesama, u pjesmi »Stari fenjeri«. Nije potrebno, da je zabilježimo doslovno, svojim oblikom ona prelazi lako, bez sile, u prozu, a da ipak ostane do kraja po snazi svoga sadržaja pjesmom: Na noćnim šetnjama po gradu fenjeri prate korake, oni prate i misao. Oni kao da bi nas htjeli zaustaviti pred bespućem. Oni žive u sjeni dubokih ulica. Nešto su ljudsko sa svojim svijetlim krugom u gradu, gdje samoća tišti smrtnom tugom. U jednoj je kući mrtvac, u drugoj se strašno pati od gladi. Stari je grad kao drevna tamnica. To je svijet u svijetu, gdje se živjeti mora usred trulih stvari. Fenjeri se čine kao priljubljeni uz sudbinu prebivališta, mračne ulice osvjetljavaju kao jazbine. Ništa se tu ne čeka, čim se tu život rodi, na neprolaznoj je

stazi. Nad glavama visi noć straha sred prnja — tajanstven pauk. Sve se tu stapa u sklad beskrajno tmuran — čovjek i kamen, životinje i stvari. Fenjeri su dubok razgovor i beskrajna tuga. Dok ide noć oni se mijenjaju, postaju sve čudniji: čas su kao fantastična zublja u ruci vještice nad lešom mladića, čas su bijela svijeća u ruci samrtnika. Oni su kao oči bolesnika, kad se o zori gase, jedan za drugim, redom. Prolazim pored njih nezemaljskim drvoredom. Onda opet lebde kao vite trske u mjesečinastoj noći i zvjezdanoj samoći... Tko da u toj muzici, koja tek nezamjetljivo dira tipke najobičnijih riječi, ne raspozna akorde osebite čuvstvenosti Alfirevićeve? Sve se ovdje tako zgrušalo u osjećanje doživljavanja i zastalo kao okamenjeno u tišini. Nijedna zraka da bi htjela da probije indiskretno krug svijetla ulične laterne, da ne bi pozlijedila zbilju. To je čista poezija čuvstvenog intenziteta. Sve se ovdje stapa samo uže i uže u čuvstvo jednom uzbuđeno i čovjek i kamen i životinje i stvari. Ljepota slika i u ovoj pjesmi kao vazda u Alfirevića slijedi vjerno osnovno pravilo njegove poetike: »Moramo se vratiti čaru jednostavnih slika!« (iz pjesme »Dalmacija«).

Trag tuge, što ga ostavlja iza sebe Alfirevićeva pjesma, vodi u »divlje more« njegove samoće. Nije čudo, da on uvučen u svoju samoću, u svom »zanosu za mir«, nije ni u čemu dao spontaniji i dublji izražaj toga svoga »divljeg mora«, nego tišini »zanijet od tišine«. Evo da ga slijedimo tom tišinom, »majkom stvaranja«, »velikom cestom golom« (»Pustinjak«). U pjesmi »Ruke mornara« njemu su mornarove ruke »ruke tišine«, tišine, u kojoj se čuju »srh izčezlih milovanja« i »dirljive nježnosti« uz male, priproste riječi njegova pričanja i milovanja glava mališana. U »Velegradskim večerima« opajaju ga »staze, gdje govori tišina, a u »Putovima u jeseni« putovi »u divljem miru«. »Crkvice pokraj mora« »smiruju snenim bojama dušu«, u svečanom miru gledaju žive stasom duboke samoće i čuvaju dušu davno nestalih ljudi, toplinu prošlih srdaca i sjene neznanih godina. »Sunčani satovi« kazuju samo vrijeme raskošnih obasjanja, ekstaze mora i sjaj nebeskog mira. U »Vinogradima pokraj mora« osjeća pjesnik »tajanstvo podnevno«, a »u veličanstvenom miru« odmor mu je »nesvijesno plodan i uživa u tišini ovog paganskog časa sreću i sklad mora«, »što pruža modre ravni bez glasa«. Misao na Dalmaciju (»Dalmacija«) vuče ga na staze tišina i k čempresima, »što slaze nepomični sa huma«. U krasnoj pjesmi »Split« sluša »vječnost u zvuku jednog stupa« i zaboravlja »svoju nemoć prema svemoći mijena«, a »hod kroz davninu kamenja to je uvijek jedna drama, čiji svršetak plaši tragičnošću tišina«. Tu pomišlja pjesnik očito na onu »groznu tišinu velikog čekanja«. Kraj »Dalmatinskog ognjišta« mir bakine crne haljine kao da čuva duh prošlosti, mir je kraj ognjišta »ravan sreći«. Mrtvi su u pjesmi »Mrtvi« utopljeni u najglušu tišinu i na njih slazi zaborav »strašniji od svake smrti«. U »Epitafu« mrtvi je ušao u san bliski kao u poznatu kuću, »gdje crte tijela briše tiha zemljina vatra« i treba sad zavidjeti brodolomniku, »što u najtišoj je luci«. U »Božićima« ulice su svečane »pod staklenim mirom gora«, »dok nad gradom sniježi tišina drevnih doba«. »Bosna« mu je kraj prastarih tišina u šumama na gorama, a kraj džamija »slušamo tišinu kao staru česmu u bašti punoj trava«, dubok zaborav diše kroz

lišće jablanova i prošlost spava kao barjaci stari. U »Starom razvratniku« riše pjesnik »zmijski mir sutona«, a »Staroj pjevačici« pjesma je »zraka posljednje tišine«. U pjesmi »Mora« pjesnik se sebi čini isto što i more: »tišina ekstaze pred zagonetnim prostranstvom«. Napokon, kao da se je ta tišina Alfirevićeve duše i ostvarila: u divnoj pjesmi »Pobožnost«, punoj ljepota tišine »crkve kraj mora.«

Tišina i samotovanje pokreću za Alfirevićev duševni život toliko karakterističnu čežnju, »čežnju za smislom«, to jest: za stapanjem i prodiranjem svojim životom u život oko sebe. I sama riječ »stapati« često ulazi u rječnik pjesnikov. Strast traženja samoće i opajanja svijesti tišinom traži to spajanje i stapanje. Tako se »u divnom pijanstvu« život sa smrću spaja. Dugi redovi ulica spajaju pjesnika »tužno s davno izčezlim licima«. Stvari, s kojima i za koje se borimo, hladne su i bez glasa, ali su spojene duboko s našim bićima. Tako ljudi »svoj žig strahovit« svemu daju. Putovi se pjesnika duboko stapaju s odmorom prirode. »Podne u vinogradima« s vječnošću ga spaja. Stisak ženine ruke spaja ga s letom nevidljive ptice, s kojom putuju snovi. Glad spaja čovjeka sa zemljom. Beskrajne tišine mora spajaju pjesnika sa smrću.

U znaku toga tajnog spajanja duše pjesnikove sa svijetom, sa zemljom, s ljudima i krajevima, pa s mrtvim stvarima nastale su njegove pjesme o našim gradovima i krajinama, koje su rasute po obim zbirkama. Sjajne su takve pjesme: »Mostar«, »Boka«, »Ribarski pejzaži«, »Dalmacija«, »Split«, »Dalmatinska ognjišta«, »Bosna«. U njima se je osobito originalno izrazila pjesnikova ljubav domovine i one su sigurno sjajan Alfirevićev prinos našoj rodoljubnoj poeziji.

Poezija, u kojoj prevladavaju emocioni elementi kao u Alfirevićevoj, obuhvaćajući i prodirući sav svijet oko sebe i živi i mrtvi, i unatoč vrele fantazije pjesnikove, daleko je od filozofiranja o pustim abstrakcijama. Njezina je filozofija čista filozofija pjesnika. Snaga čuvstvovanja konzumira problematiku mišljenja. Ipak je osnovna nota i takve njegove filozofije bolni pesimizam. Katkad se on javlja i u teškim uzdasima: kako je život lijep, kad odlazi, ili »nesvijesti draga, najdraža od ljepota«. Ali taj Alfirevićev pesimizam ne vodi do revolta kao u Kranjčevića, pjesnik se izmiruje sa svijetom u »komedijama bez smijeha« i u »nijemim tragedijama«, koje se odigravaju duboko u nutrini i čine ga srećnom dušom, jednom od onih, »koje blaže u miru vizija svoju božansku tugu«. Za nj je najsretniji čovjek, »kad za ničim ne žeđa, i ima mirnoću kipa u mraku otupljenja«. Bez ambicija, da bude neki društvovni pjesnik, u Alfirevićevu je poeziju ušla bijeda ljudska. U nju su ušle tegobe života, ali je pjesnikova duša suviše prostrana i prijemljiva, a da bi je mogle mimoići nezapažene ljepote života ljudi i prirode. Kad mu je pjesma naročito »socijalna« postaje gotovom novelom sa svim vrlinama suptilne novelistike (na pr. »Ljepotica umire«, »Kapetanova smrt«, »Stara pjevačica, »Samoubijstvo« i druge).

Tražeći po dubinama Alfirevićeve duše izvore i zametke njegove poezije naići ćemo na zamašitost njegova odnosa s »velikim stvaračem«, s morem. Svije-

stan je toga i pjesnik, kad kaže o moru: »Gdjegod ponesem korake teške, kojih me jeka tišti, — — sanjam oblike čiste tvojih snova« (»Mora«). Ponovno nas o tomu uvjerava u pjesmi »Mora«: »Kroz moju sanju uvijek mora hode«, »Kroz moju misao uvijek mora hode«, »U boje mora utapam ove čase strane«, »Isto sam što i more, jer ne znam šta sam«. More i bujno raznoličje, što ga ono tvori oko sebe morskim pejzažima, osobito za časova, što ih kazuje sunčeva ura, stvaraju najsvjetlije i najvedrije slike i osjećaje Alfirevićeve poezije. Kolikogod su snažni njegovi dojmovi beskrajnosti mora, Alfirević ipak najvoli more, dok ga gleda kako se spaja s nebom ili dotiče zemlje otkrivajući vidike čarobnih krajina. Strano mu je more, koje nema drugih granica do voda i opet voda, koje ne uokviruje tajanstveni spoj zemlje i vode.

U obima Alfirevićevim zbirkama pjesama našlo bi se još obilje značajnih crta, koje bi nam razotkrile tajnu njegove osobite ličnosti. U prvoj zbirci te su crte više rasijane i gdjekad ih je teže pronaći pod tuđim utjecajima. Od svih tih utjecaja, u koliko ih ima, još su najvidniji utjecaji Tina Ujevića. Druga je zbirka »More i daleki gradovi« u tom pogledu zbijenija: pjesnik je ušao dublje u svoju samoću, u sebe, i ostao je samo svoj. S punim pravom, jer je njegova nježna i skladna umjetnička ličnost i snažna i bogata i uistinu, velik dobitak hrvatske književnosti.

Drugi pjesnik, jedan od najmlađih, Vinko Kos, sabrao je svoje nove pjesme u zbirku, kojoj je dao zagonetan natpis »Kipar« (Zagreb, 1941.). I ove pjesme dolaze iz dubokih tišina i osame, u koju se pjesnik povlači kao puž u svoju kuću ispred bolnih dodira u vremenima golemih ratnih stradanja. Njegova se osjetljivost zatvara u neprobojnu samoću stvarajući u njoj od svojih čeznuća ljepote, s kojima škrtari život. Prema svojoj pjesmi »Kipar« on se smatra kiparom. Poput kamenja u dalekoj gori čeka svijet svoj uzvišeni poziv, da postane tvar, od koje će zanosni um izgraditi prijesto ljepoti. Pod udarom čekića postaje pjesnikovo đjelo. Iako bismo iščekivali, da će ono biti od krute tvari, njegove su pjesme od najmekše građe, u koju urezuje svoje misli i daje im dio svoje duše.

Uistinu, u pjesniku Vinku Kosu dobili smo takvo čudo od kipara. Rijetka je pojava, da se javlja pjesnik s tako savršeno ukusnim izborom. Svaka je od njegovih trideset i šest pjesama zavrijedila da uđe u zbirku. Mogli bismo možda iz daleka pronaći neke utjecaje i dojmove, ipak su sve te pjesme naročito originalne. U njima se izražava punom iskrenošću bez svakog početničkog prenavljanja osobita ličnost, koja je našla u suptilnostima najnježnijih lirizama svoj izražaj. Dolazi čovjek u napast, da tu liriku proglasi nečim, čemu nema u našoj knjizi takmaca. Ne, što ne bi bilo isto toliko nježnih pjesama i od drugih naših pjesnika, ipak nijedan nije izgradio čitavo svoje djelo od tako pahuljasto meke i podatne građe kao pjesnik Vinko Kos, sve do posljednjih konzekvencija.

Svakom predmetu on pristupa jednakom nježnošću osjećanja, bez obzira, da li je to »Most nad Arnom« ili »propala žena«, ili su to »Jabuke« ili »naša draga zemlja«. Bez obzira, dali se radi o »Tužaljci gladnih« ili samo o »Žalosti duše«,

svaka i najkruća građa postaje od njegova dodira meka, za svaku ima jednako umilne zanose misli i čuvstva. U svakoj njegovoj pjesmi nadglasava sve drugo nježni neki obrat, kod njega ćemo zastati, on će nas neodoljivo predobiti za sebe, i prinukati nas da čuvstvujemo jednako kao i pjesnik. Prisluhnut ćemo njegovu glasu i činit će nam se kao da nam dolazi iz dubina, iz kojih nam dolaze glasovi savjesti.

Bit će dosta, da taj doživljaj obnovimo samo prigodom nekih pjesama. U pjesmi »Za brdom« opisao je pjesnik svoju kolibicu među sunčanim bregovima daleko od ljudi i buke i grada. Što je o njoj mogao kraće i ljepše reći, nego da je čuvaju omorike i jele,

a ona šuti u tihome gorskom svijetu
i šalje u dolove dvije duge staze.

U pjesmi »Promišljeno stupi« ima prikaz »vrta samoće« stihovima, koji pokreću i uzbuđuju svojom nježnošću nepojmljivo bogatstvo slika i predočavanja:

Tu se sunce gnijezdi kada usne dan,
kroz sanje ptica šapćuć riječi o svanuću,
tu klonulu dušu drži Božji dlan,
tu svakog sata duše zore u čeznuću.

U »Žeđanju umirućeg« ima isječak života prirode: pupoljak pod težinom rose, on nas zadivljuje minucioznošću zapažanja ostavljajući nesrazmjerno jak dojam:

Kad pupoljak dočeka sunce iza duge šutnje
dobrog srca svijeta, zbog težine rose
koja njemu osvježenje daje, spusti se ko glava
žene šutljive i tuđe, da sakrije trn
što njemu djevičanstvo čuva.

U pjesmi »Na groblju« nježnost opažanja djeluje svojim dubokim skladom s čuvstvima »prolaznika«, toliko puta doživljenim:

Cipresama kroz granje sunce u drvoredu
iz sjena piše vama hvalospjev. Mi prolaznici
šutljivo stupamo kroz carstvo vašeg
spokojstva
da vas zbunili ne bi u onom
čemu ste dali posljednji oblik za sve
vijeke.

U pjesmi »Tužaljka gladnih« iznenađuje bizarnost figure:

Oči ljudske za nas žalosna su slova,
iz kojih nikad ljubav mi ne čitamo.

pa ipak ona sadrži nešto, što živo revoltira misao i čuvstvo asocijacijom slika gladnih i onih, koji ih ne gledaju očima ljubavi. U pjesmi »Vapaj zapostavljenih« poanta:

A tako je teško čeznuti, ići i bježati
i ostati uvijek na istom mjestu...

zorno predočuje najteži teret sudbine zapostavljenih. U »Večernjoj slici« dječja uporedba obitelji, majke, oca i djeteta sa slikom na zidu Svete obitelji od jedne nehotične geste djeteta stvara idilu punu draži. U pjesmi »Proljeću hvala« zahvaljuje pjesnik proljeću »za porast bjeline na latici krhkoga cvijeta«, a u pjesmi »U mislima« njegov se »glas odbija od latica krasuljka« i od raskoši rose. Istom se nježnošću izražava pjesnikova ljubav za domovinu u jedinstvenoj rodoljubnoj pjesmi »Zemlja«:

Zemlja sve pretvara
u svoj narod. I tko gazi njenim tlima
prvog časa izgubi svoj naslov. Ona primi
njega, dar mu daje svoj, zaludi svojom
bukom, i ostane samo ona: moćna, tiha,
draga, naša zemlja.

Čovjek ne zna, kako bi stišao korake prilazeći tom »vrtu samoće«, toj tišini maštanja. Pa ipak kolika razlika između Alfirevićevog »divljeg mora« tišine i ove Kosove, u kojoj se »živi za jednu vedru riječ«, koja svojom šutnjom prikriva rast cvijeta i zrenje, za kojim »duša viče i moli da nikad ne prođe«. Kako se u njoj ogleda samo pejzaž našega kopna, tako se čuje i u prizvuku njezinih žalosti vazda i prizvuk posve određene religioznosti. Pjesma »Vječna frula« izriče to jasnije:

Za svaku suzu, svaki bol i jad
uz moju svirku i nada se žari.

Pjesnikova nježnost potječe od duboko istančane etičke osjetljivosti. Njemu je slatko živjeti, kad za druge sredinu čuva, a sam bira kut (»Pod teretom sjena«), sanja o bratstvu ljudi (»Križni put«, V.):

Kada čovjek klone, sažaljenja treba...
— — — — — — — — — — — —
Potrebne su nama ruke naše braće. —

Najveće mu je zadovoljstvo, da je bio na zemlji brat (»U šum vode«); on pere srca oproštenjem i htio bi reći krivcu na odlasku toplu riječ (»Tihi svijet«). Posvema obladava pjesnikom pobožnost, kad pjeva svoju mističnu duhovnu pjesmu »Križni put«. Križni put Spasiteljev u nekoj je paraboli, punoj tajanstva, u isti mah i križni put i ispovijest mučenika čovjeka. Vizija muke nošenja križa i padanja pod križem postaje supstratom religioznog nadahnuća i pjesmom du-

boko kršćanskog osjećanja i mišljenja. Pjesma je zamišljena muzikalno kao simfonija, svojom melodioznošću prelazi u akorde posve duhovne, kako se to jasno čuje na priliku u početnim stihovima devete pjesme:

S tri nas čavla prikuj k drvu križa...

svršavajući na koncu glasovima potpuno kršćanskog smirenja:

Moja bol nek bude smiraj tvojih boli,
moje staze u tvoj mir nek zađu.

BRANIMIR LIVADIĆ

JESENJA ŽUDNJA

U jesen zlatnu parkom gradskim prolazim
i žudim tople riječi nečije.

Pod brezom djevojčice vrište
i draže me svojom radošću.
Pokraj njih mladići zastajkuju
i svaki im nešto šapuće;
samo ja tužan prolazim,
samo ja tužan odlazim,
a za mnom trči srebrnost
djevojačkog smijeha.

Sam jesenjim stazama prolazim
i žudim tople cjelove.

DRAŽEN PANJKOTA

KATARKE

Škripe katarke vitke na izgnjijalim brodovima,
kojih vrhove oviše ptice, sunce i naslage leda.
Katarke suhe vidješe sve među polovima,
Srkaše suton Havaja opijen vatrom pogleda

ženâ tamnomrke puti i bezdane, široke duše,
što ljubav, kletvu i tugu nose u pramovima
svoje crne kose. I zavodnice sirene čuše.
Vidješe pjana Bacha, gdje pleše po hramovima

s nimfama pod rukom. Pričaju katarke stare
duge jezive priče. Glas im je dubok i jedar,
kô glas ukletog mornara, kojega opiše pare
zgusnutog vina i dah stoljeća mutan i vedar.

Tri put se brod nasukao i grom smrskao provu,
konopce pregrizô vjetar i val odnio mornare...
A mrke dubine vode zamamnim glasom zovu
prkosne, gorde i sure džinovske katarke stare.

Nemaju bora na licu, nit suza u očima živim,
nit im sjedine pale preko svinuta gola ramena,
nit im procvili srce u jesenjim danima sivim,
nit zakrvari duša u naponu podnevnog plamena.

Škripe katarke vitke na izgnjilajim brodovima,
kojih vrhove oviše ptice, sunce i naslage leda.
Katarke suhe vidješe sve među polovima,
a sada trunu i gnjiju mrzla ugašena pogleda.

IVAN RAOS

DVIJE PJESME

U RASCVALOM VOĆNJAKU

Mirišu tople latice snježne
i tiho se truse s rascvalih grana,
padaju, padaju, ko sanje nježne
na radost blistavog dana.

I putuju s vjetrom nekud daleko
gdje priroda oporošću diše,
sa sobom odnose i moju čežnju,
da je ne povrate više.

VEČERNJI ZAPIS

Na blistave svirale dana
suton je zabugario tugu,
zastali ljudi u polju,
zamukle ptice u lugu.

Stari se ribar žurio k rijeci
ko bezazleno dijete neko,
da s čamcem i mrežom odvesla
nekud u suton, daleko, daleko.

GUIDO BELINC

OBLACI

Bjelinu plavih oblaka
svinuti u svibove svirale.
U oblake,
u pahulje,
u modru rukovet svibnja.

Plivačima tihim
na nebosklonu noći
zadnji put rukom domahnuti.
Bjelasati.
Unići.
Ćutati.

Šumom za mirisima gloga
ko krijesnica mirisna
lutati.
Na sunčanom žalu
kaplju, kaplju mira prositi,
a u sebi oblake,
ko lepeze goleme,
ko gradove svibanjske
nositi.

VLADIMIR KOŠĆAK

STVARANJE RUMUNJSKOG NARODA

Nedavno je boravio u Zagrebu profesor klasične filologije Sveučilišta u Bukureštu i predsjednik Društva rumunjskih književnika g. dr. N. J. Herescu. Učeni je gost održao u Zagrebu dva predavanja, a jedno je ustupio uredništvu HR, koje rado donosi ovaj vrijedni prilog prijatelja hrvatske kulture. (Ur.)

Nikoga danas nema, koji ne bi znao, da je rumunjski narod latinsko pleme. Nema doista učenjaka na svijetu, koji bi nijekao, da među velikim »tragovima Rima« i Rumunjska ima svoje mjesto, osebujno i vrlo značajno. U krvi, u životu, u zemlji i u jeziku modernih Rumunja pomaljaju se tragovi legija, koji su isto tako trajni kao što svagdje drugdje u rimskom svijetu. A kadkad su i odporniji i zanimljiviji. Narodopis i povijest, arheologija i jezikoslovlje već su odavna rekli svoju riječ, i romanski je značaj rumunjskog naroda danas neosporna istina.

Ako dakle raspredam o tom, činim to ne zato, da dokažem ono, što je dokazano već odavna, nego ja hoću, s jedne strane skupiti, obzirom na rimski značaj Rumunja, neke činjenice, koje ostaju u tami, ako se posmatraju zasebice, ali koje se rasvjetljuju, ako se zajedno posmatraju. I nastojat ću, s druge strane, osvijetliti u pravom svijetlu — pravom, to znači znanstvenom i objektivnom — ove činjenice, koje se često pogrješno tumače.

Jer će moje predavanje — treba da to kažem odmah ispočetka — biti ispitivanje činjenica, a ne konstruiranje teorija. Teorije su općenito prerušene, zato izazivlju strasti i dijele ljude. A činjenice su gole, zato uvjeravaju i ujedinjuju ljude. Ciklus, u kom imam čast govoriti nosi naslov »Tragovi Rima u svijetu«, i ti su tragovi činjenice, a ne teorije.

Namjerice ću ostaviti po strani etnografske podatke. Prešutjet ću, što je tipično rimsko, u fizičkom izgledu, u ćudi, u običajima seoskog života, u nošnji i nastambi rumunjskoga naroda. Ispitivati ove činjenice odvelo bi nas predaleko i na jedno područje, na kom uvjeravaju već jednostavne izložbe, kadkada čak i fotografije. A samo posjet na licu mjesta može dati rezultata.

Zato ne ću u ovom svom predavanju reći osim par slučajnih riječi obzirom na arheološke činjenice. Ne zbog toga, jer materijala ne bi bilo. Naprotiv! Rumunjska zemlja je bogata rimskim antiknim ostatcima, isto kao i jug Francuske ili kao sama Italija. Ostatci nisu sigurno tako slavni, ali su zato vrlo brojni i sa znanstvenog stanovišta vrlo znameniti. No arheološka iskapanja na rumunjskom tlu, započeta pred jedva nekih 75 godina metodičkim načinom, od učenjaka poput Tocilescu-a i Odobescua, a onda revno nastavljena u zadnjih 30 godina od velikog i nezaboravnog učitelja Vasilija Pârvana, još su daleko od svog cilja. Svake se godine iskopa jedna nova nastamba. Ovog ljeta na pr. započeta su iskapanja velike rimske tvrđave Abritto, koja je obasizala površinu od nekih 30 hektara i imala je ne manje od 32 tornja, tvrđe, u kojoj je umro god. 251. car Decije, ubijen od Geta. Ja ću se zato ograničiti nadasve na one činjenice, koje se mogu istraživati, tumačiti i objasniti neovisno o prostoru i vremenu, to znači činjenice povijesne i jezikoslovne. One su manje direktne i opipljive od činjenica narodopisnih i arheoloških, ali su kadkada sugestivnije.

Počnimo s poviješću.

»Zadnja kći Rima« dakle — kako su nazvali Rumunjsku — došla je na svijet iza ekspedicija, koje je poduzeo Trajan od god. 101. do 107. s onu stranu Dunava, kadno je Dacia pretvorena u rimsku provinciju. O p t i m u s p r i n c e p s (Trajan) je zato otac rumunjskog naroda. Doba, u koje se odlučilo sudbinom Rumunja, jest najljepše u carstvu, to je doba, u kom je osvajanje rimsko doseglo svoje najveće rasprostranjenje. Međutim se naš krsni list sačuvao do danas, jer je u mramoru uklesan. U Rimu sja on na suncu dana, svima na vidiku: to je Trajanov stup.

Naravno, da se rađanje rumunjskog naroda ne očituje kao osamljena pojava u povijesti rimskoj. Naprotiv je ono dio golemog djela Rima, koje je bilo i kolonizatorskog, ali ipak nadasve uljudbenog značaja. Stvaranje rumunjskog naroda pokazuje svojim velikim potezima proces stvaranja francuskog ili španjolskog naroda, jer su tu i tamo slični uzroci, slične metode, slične posljedice.

Osebujna je u romaniziranju Dacije ona začudna vitalnost Latina s istoka, njihova vanredna odpornost za vrijeme barbarskih invazija, usprkos u d a l j e n o s t i od metropole i kasnije usprkos njihove o s a m l j e n o s t i.

I doista je današnja Rumunjska od najdalje starine bila zemlja najizloženija invazijama. Već davno prije velikih seoba naroda, poznatih u povijesti u početku srednjeg vijeka pod imenom »invazije barbara« ili »migracije« — i davno prije vojničkog osvojenja Dacije — narodi su došli sa stepa, iz krajeva velikih ruskih rijeka, i prešli granice današnje Rumunjske a kadkada su i tu ostali: tako Cimerani, Sciti, Sarmati, svi ti surovi konjanici, koji često burno pređoše zaleđeni Dunav, uznemirujući čak i san nesretnog zatočenika u Tomi (pjesnika Ovida).

Somnia ne terrent veros imitantia casus
Et vigilant Sensus in mea damna mei.
Aut ego Sarmaticas videor vitare sagittas,
Aut dare captivas ad fera vincla manus.

Ovako se tuži doista Ovidije (Pont. I. 2, 45.-48.).

»Uplašen sam snima, koji opetuju nevolje stvarnoga života, dok moja ćutila čuvaju stražu, zato

da me muče. Čini mi se, da se branim protiv sarmatskih strijela ili da pružam ruke roba za okrutnim negvama.«

Od osvojenja Dacije brojni su osvajački narodi kroz mnoga stoljeća nastavili gaziti tlo provincije Dacije. Došli su Germani, iza Germana Huni, Avari i Slaveni, iza Slavena Bugari, Mađari, Kumani, Pečenezi i Tatari, poslije Turci. Nacionalna vitalnost Dakorumunja, koja se utvrdila svim ovim upadima stranih naroda, podjednako zapanjuje i začuđuje, ali napose začuđuje pobjednički odpor protiv prave slavenske bujice, koja se prolila poput beskonačne i preplavljujuće rječine preko Karpata, preko Balkana sve do obale Jadrana. Zbog velike asimilatorne snage Slavena Rumunjska nije poluotok kao što bi to ona morala biti, nego je ona latinski otok na evropskom istoku. Ova pojava je u svojoj osebujnosti to čudnovatija, što se više promatra u skupnosti procesa obira latiniteta u perifernim provincijama, obira, koji se zbio u doba propasti rimskog carstva. Na Jugu, latinitet je izgubio svoje tlo vrlo brzo duž čitave obale sjeverne Afrike. U središnjoj Evropi izgubili su svoj latinski značaj Norik i Panonija, koju osvojiše Mađari. Na Sjeveru nestade latinskoga pečata — uostalom taj nije bio ni predubok — s Britanskog otočja, kao što i s oblasti osvojenih od Germana izuzevši malobrojne male alpinske otoke, t. zv. retoromanske otoke.

Na Jugoistoku Slaveni progutaše Ilirik i Meziju. Dacija se jedina oduprla, ona je jedina sačuvala latinski jezik i rimski značaj.

Tumačenje se ove jedinstvene činjenice nalazi možda djelomice također u činjenici, što su vojske i uprava rimska ostavile Daciju ostavivši je svojevoljno apetitu Barbara. Prof. Sextil Puşcariu, koji iza Patscha (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa II. str. 211.—213.) zastupa njegovo na oko paradoksalno tumačenje, drži, da »kad bi Rim bio pružio oružani otpor, onda bi bili osvajači iskorjenili čitavo rimsko pučanstvo. Bili bi prošli, kao kad prolazi ciklon nad zidom, koji je slabo odporan, rušeći sve, što sreće. Povukavši se u aurelijansku Daciju carske su vojske imale u rijeci Dunavu prvorazrednu stratešku granicu, a u balkanskom poluotoku zaleđe od velike pomoći. Saobraćaj s Malom Azijom bijaše s time osiguran. Na golemom prostoru provincije, prepuštenom na sjeveru rijeke iza pobjede osvajačima, pružila se potonjima mogućnost, da se rasprostrane u svim pravcima; samo što su time izgubili udarnu snagu, kao valovi morski, kad se izgube na golemoj obali. Žeđa osvajača za zemljom bijaše zasićena za neko vrijeme.« (Uloga Transilvanije u stvaranju i razvitku rumunjskog jezika, Bukurešt 1928. str. 3.—5.) Zbog toga tumačenje naše činjenice nalazi u većoj mjeri potvrdu u druge dvije činjenice, kojih se važnost lako tumači i shvaća, samo ako netko hoće spoznati istinu o rumunjskom romanitetu.

Prva od ovih činjenica jest, da romanizacija Dacije uvelike ide u prilog osvajanju Trajanovu. I doista postoje neoborivi dokazi, da je rimski upliv bio već nekoliko stoljeća prije vlade »najboljeg cara« (Trajana) moćan u materijalnom, kao i u duhovnom životu Dačana. Rimska infiltracija u bogati kraj dunavskoga bazena bijaše već odavna započeta na temelju snažnih trgovačkih odnosa. Struja je romanizacije slijedila, kao što je i prirodno, veliku žilu cirkulacije, koja ide od Jadrana prema Crnom moru, koju tvore Sava sjedinjena s Dunavom kod Singidunuma, sve do kraja Mesije superior. Na vrijeme se je snažno razmahala trgovina prema Dunavu i Crnom moru idući označenim putem.

Glas o dunavskoj plodnosti bijaše već odavna stigao u Rim. U doba Burebiste, suparnika Julija Cezara, stoljeće i pol prije pobjedonosnog marša Trajanovih legija, Dacija bijaše puna t r g o v a c a, m e r c a t o r e s. Kasnije, kada je godine 46. iza Isusa Tracija sve do ušća Dunava postala rimska provincija, nastade pravo natjecanje među veteranima i kolonistima svake vrsti, kako da dobiju zemlje u ovom kraju, i kad je god. 52.—53. Silvan Elijan poslao u Rim veliki transport getskog žita, još se većma proširio glas o bajoslovnom bogatstvu ovih krajeva. Uostalom to, što se dogodilo u Daciji, bilo je samo stvar posve naravna i normalna. Isto se to naime dogodilo i u Galiji prije ekspedicije Cezarove. I tu, u slobodnoj Galiji, kada još legije ne bijahu zakoračile svojom nogom, provincija se bila napunila trgovaca i drugih negotiatores, coloni, publicani, aratores, pecuarii. Jedan je odlomak Ciceronova »Pro Fonteio« kategoričan u tom pogledu: R e f e r t a G a l l i a n e g o t i a t o r u m e s t, p l e n a c i v i u m R o m a n o r u m. N e m o G a l l o r u m s i n e c i v e R o m a n o q u i c q u a m n e g o t i i g e r i t; n u m m u s i n G a l l i a n u l l u s s i n e c i v i u m R o m a n o r u m t a b u l i s c o m m o v e t u r (5, 11.) — Cicero dakle veli: »Galija je krcata trgovcima, puna je građana rimskih. Nema Gala, koji bi trgovao, a da rimski građanin nije pri tom posrednik. Nema novca, koji bi u Galiji kolao, a da ne bi bio notiran u registrima rimskih građana.« Što kaže Cicero o Galiji, to se može primijeniti i na Daciju. Pojava je bila posve identična.

Trgovački su odnosi bili obsežni i važni. Ali to nisu bili jedini odnosi. Oni su samo otvorili put, na kom se naglo razviše politički odnosi, i ti nisu manje važni. U boljim su se vremenima svoga kraljevstva Dačani miješali u građanske sukobe Rima. Kadno se razvrgnuo prvi triumvirat, Burebista, da si osigura već postignuta osvajanja, ponudi Pompeju svoju podporu protiv Cezara. Poslanik dačkog kralja, po narodnosti Grk Acornion, primljen bi od Pompeja g. 48. kod mjesta Eraclea Lyncestis (tekst v. Dittenberger: Sylloge 762.). A kad se razvrgnuo i drugi triumvirat, Cotiso, kralj zapadne Dacije, oda se kao saveznik Oktaviana, dok je Dicomes bio pristaša Antonija. Cotiso bijaše na putu, da zaključi s Augustom dvostruko srodstvo: Kći je Cotisova trebala poći za Augusta, a Giulia je imala postati ženom dačkoga vladara. I tako se razviše prirodno uplivi kulture i uljudbe, olakšani političkim odnosima.

Kad je u dani čas Domician pristao, da sklopi mir s Decebalom, ovaj zatraži u cara pomoć, ali i inženjere, instruktore i rimske obrađivače kovina. Decebal se nađe i u tom pogledu na liniji

stare dačke politike, koja se istakla za Burebiste i za Cotisa. Slična nam politika tumači razlog, zbog koga nalazimo u gradovima dačkim, za razdoblja zvanoga La Tene, tragova rimskih u tehnici zidnih konstrukcija i radova na kanalizaciji, a da ne govorimo o uplivu dekorativne umjetnosti. Na isti se način tumači, kako to, da u predrimskoj Daciji nalazimo proizvoda Južne Italije: zrcala od bijele kovine, posuda od bronca i t. d. Tako se napokon tumači, zašto su rimski spomenici, koji su došli na svijetlo iz Mezije, grubo izdjelani i ispisani priprosto, dok Dacija pokazuje bogatih spomenika s lijepim nadpisima. Dakle nas povijest, a i predpovijest opunomoćuje, da stavimo početke rimskoga prodiranja (toga uljudbenog činbenika) u zemlje dunavskog bazena negdje u prve godine drugoga stoljeća prije Krista. Rumunjska je »zadnja kći Rima«, rekoh. Dakako zadnja službeno. Ali neslužbeno njeno se rođenje može smatrati istodobnim s rođenjem drugih latinskih sestara: Francuske i Španjolske.

Druga činjenica. Kako su Rumunji bili narod seljački i ratarski, to oni nisu ostavili trajna korjena osim tamo, gdje su imali mogućnosti postati seljaci i ratari. Romanizacija se preko ratarstva može smatrati upravo kao najvažnija i najuspješnija. I eto bazen dunavski bijaše od neolita pa do danas nadasve ratarski kraj. Kraljevstvo se dačko, također u svojem razdoblju cvata, odlikovalo time, što tamo nije bilo gradskog života. Temelj rumunjskog naroda bijaše onda postavljen uređenjem kolonista ratara latinskoga jezika. Zato je, kad su došli Slaveni, pastirsko romanstvo Ilirika i Mezije nestalo. Na njegovu mjestu žive danas dva slavenska naroda: Srbi i Bugari. I zato se je upravo i ratarsko romanstvo Dacije oduprlo. U staroj Daciji živi dalje latinski puk, to jest Rumunji.

S druge su strane Rimljani ne samo preko trgovaca, majstora i kolonista nego i vojnički prodrli u Daciju prije Trajana. U vrijeme je Cara Augusta prije godine 6. iza Krista Elijo Kato već pobijedio ove Dačane u njihovoj zemlji u jednoj velikoj bitci, u kojoj su pali mnogi vojnici, i u povodu je te bitke, vrlo vjerojatno, jedan komad zemljišta na sjeveru od Dunava, koji je išao sve do »malog nasipa« Vlaške i Male Vlaške (Oltenije) između današnjih gradova Kalafat i Giurgiu, bio pridružen carstvu, da služi kao mostobran naprama utvrđenim gradovima Ratiavia, Queskus, Novae. Godine 15. pod Tiberijem rimska straža na Dunavu i na Crnome Moru bijaše u svakom slučaju gotova činjenica. Kasnije god. 52.—53., u vrijeme Klaudija, upravitelj je Plautije Silvan poduzeo važan vojni pohod duž čitavoga Dunava sve do Crnoga mora. Taj se pohod svršio »povećanjem granica provincije« (kako to jasno ističe posmrtna pohvala Elija Silvana), amplifikacijom, koja se može odnositi samo na lijevu obalu Dunava, vjerojatno sve do »velikog nasipa rimskog« današnje Vlaške i sve do nasipa Južne Moldavske i Besarabije. I tako onda vojnička i politička akcija Rima na tlu sjeverno od Dunava ima svoj logični konac u ekspediciji Trajanovoj (godine 106.) kad će se Dacija pretvoriti u rimsku provinciju.

Kolonizacija je započela. Ta je granična, lijepa i bogata provincija Dacija, koje je glas dopro, kako smo vidjeli, već odavna sve do Rima, pružala odlične uvjete za građanske i vojničke koloniste. Vojnici žene, za vrijeme svoje službe, domaće žene. Kolonizacija uspijeva i kako veli Eutropije, u velikom zamahu, sve do vremena Hadrijana, nasljednika Trajanova. Etnička romanizacija bijaše onda već tako napredovala, da je Hadrijan, koji je već jednom mislio na to, da isprazni Daciju, kao što bijaše napustio i drugo osvojeno tlo Trajanovo u Armeniji i Mezopotamiji, odustao od te namisli zato, da ne ostavi preveliki broj naseljenika na milost i nemilost barbara.

Zato se je napuštanje imalo zbiti kasnije za vremena Aurelijana. Ali ja ne ću ovdje raspravljati o tom toliko raspravljanom pitanju, o ispražnjenju Dacije, ne samo zato, jer je odveć poznato i jer njegova golema bibliografija stoji na raspolaganje svakome, nego nadasve i zato, jer dopuštam držati, da takvo napuštanje ne tvori, u pogledu romanizacije Dacije, središnji problem. Nasuprot držim, da je proces romanizacije slijedio svoj naravni tok, bez obzira na činjenicu napuštanja, koja je bila tek incident u razvoju ovoga procesa, incident važan, ali ipak — tek incident. Ispražnjenje se Dacije ne može promatrati samo u svijetlu jednoga teksta, nego u perspektivi kompleksa stvarnosti i povijesnih činjenica. Godine 270. otišli su iz Dacije vojnici i činovnici, ljudi službeni, no seljaci — ti su ostali. Iza 150 godina od osvojenja ti su već bili brojni. U Daciji je ostalo sve ono seosko pučanstvo, koje je ostalo na čudesan način za vrijeme svih provala barbarskih. Nisu krenuli iz Dacije brojni naseljenici, tako brojni već pred 150 godina, koje Hadrian, jer je znao, da oni ne mogu biti evakuirani, nije imao srca napustiti. Ova nas činjenica ne smije začuditi. Bilo bi naprotiv čudno, da su kolonisti napustili Daciju, kako to pravo ističe prof. Marijo Ruffini: »Niti su umakli Rimljani i Talijani pred barbarskim invazijama Italije, niti su umakli Galoromani pred Francima, niti je umaklo romanizirano pučanstvo Iberije pred Vandalima i zapadnim Gotima, pa zašto bi onda, za volju nekih teorija, morali bili nestati samo Dakoromani kao jedini primjer te vrsti u povijesti? (Latinità del romeno«, u časopisu »Termini« na Rijeci.)

Iza ispražnjenja odnosi između Trajanove Dacije i Aurelijanove Dacije nisu ni časom prestali. Dunav nije nigda činio »prelom« između Sjevera i Juga, između Karpata i Balkana. Dunav je mogao biti često politička granica, ali nigda nije bio etnička međa. Dunav nije dijelio, nego je radije spajao obalne narode. Dostaje spomenuti, da Dunav nije zapriječio mađarski narod da stvori svoje jedinstvo, jedinstvo narodno i jezično, premda ta rijeka od starine dijeli Ugarsku na dvoje. Između Sjevera je i Juga postojao dakle stalni dodir. Trajne izmjene postojahu između obadvije obale. Pučanstvo mogaše preći iz Mezije u Daciju i iz Dacije u Meziju već od 3. stoljeća, pa sve do devetoga. Ta je činjenica tako istinita, da se pod Konstantinom Velikim osjetila potreba god. 328.,

da se sagradi most na Dunavu, ad Oescus. Zato su romanizirani kolonisti, koji tu ostadoše, iza povlačenja legija, mogli biti brojčano pojačani onim ratnim zarobljenicima, koje dovedoše s onu stranu Dunava upadači Germani, Huni, Avari, i Slaveni, a nadasve su mogli biti pojačani brojčano romaniziranim pučanstvom iz balkanskih krajeva, koje je prešlo rijeku, da umakne pritisku Slavena. Kako da ne kažemo, da je incident od god. 270. u razvoju romanizacije Dacije imao samo drugorazredno značenje, kad znamo, da rimsko pučanstvo nije napustilo provinciju, i da je ono iza službenoga ispražnjenja sačuvalo uske i trajne odnose s Latinima dunavskoga Juga?

Na kraju ovoga mojega povijesnog, kratkog, osvrta, nadam se, da se jasno pokazalo, da je veliki uspjeh rimske kolonizacije u Daciji stvarnost, koja nije bila djelo slučaja. Ta se stvarnost tumači dugom pripravom, koja se odnosi dijelom na prirodne elemente (tlo, geografski položaj) dijelom na gospodarske uvjete, nadalje na seobu pučanstva u dunavskom bazenu, ali nadasve na veliki duhovni i građanski autoritet Rima.

S polja povijesti pređimo na jezično polje. Dominantno obilježje, koje odmah u prvi čas zaustavlja pažnju svakoga, koji proučava rumunjski, jest njegova vanredna homogenost. Nema u rumunjskom jeziku važnijih dijalektalnih pojedinačnosti među raznim granama u jeziku. Dačkorumunjski, arumunjski, meglerorumunjski, istrorumunjski pokazuju skladne glasovne zakone, a nikakve duboke razlike. To je jezično prvotno jedinstvo rumunjskih dijalekata postavilo za neke učenjake problem mjesnoga podrijetla rumunjskoga naroda. To bi pitanje moglo biti zanimljivo, da nije postalo zbog bizarne različitosti predloženih rješenja upravo zabavno.

Prema našem mišljenju homogenost se rumunjskog jezika ne može protumačiti činjenicom, da se je on stvarao na ovom ili onom tlu, nego se može samo tumačiti pučanstvom, u kom se stvarao. A ta činjenica jest seljački značaj rumunjskoga latiniteta, o kome smo malo čas govorili. Dijalekti nastaju, kako se znade, općenito oko velikih gradskih središta. Odsutnost gradova, ljudskih aglomeracija sa svim onim, što imadu posebno u svom načinu izražavanja, proizvedoše, te su Dačani, a zatim Dakoromani (dački Romani) postali homogen narod, kao što su to uvijek seoski narodi. I društvovna homogenost donosi sa sobom uvijek jezičnu homogenost.

Latinski se je jezik Istoka sačuvao dakle u toliko, u koliko je njime govorilo seosko pučanstvo. A to tumači mjesto, koje rumunjski jezik zauzima među ostalim romanskim narodima. Od svih romanskih naroda, kako je to dokazivao Meyer Lübke (Rumänisch und Romanisch, Bucarest 1930.) rumunjski pokazuje najprirodniji razvoj, jer na njega nije utjecao, kao što je to bilo na zapadu, klasični latinski. U rumunjskom nema bitnih riječi, koje se odnose na gradski život. Tu ne nalazimo ni riječi villa, ni forum, ni strata kao na zapadu. A jedino opet rumunjski jezik ima veliki broj latinskih riječi, koje su nestale u drugim romanskim jezicima.

Među tim riječima navest ću samo jedan primjer, koji mi se čini vrlo značajnim. U seoskom i vojničkom latinskom stari poljodjelac ili stari vojnik označivao se tehničkim izrazom »Veteranus« (stara je to riječ, složena od vetus, prema uzoru drugih tehničkih izraza, kao što su primanus, decomanus i t. d.). Veteranus, što je postalo zatim vetranus (pošto je odpalo drugo kratko nenaglašeno »e«) kadkada betranus (na nadpisima se čitaju oba oblika vetranus i betranus), sačuvalo se samo u rumunjskoj riječi bătrân. A talijanski oblik veterano, francuski veteran, španjolski ili portugalski veterano su riječi učene formacije. U rumunjskom je riječ batran karakteristično proširila svoj smisao: jer ona više tu ne znači isluženoga vojnika, koji je obavio svoju vojnu dužnost, već znači uopće svakoga staroga čovjeka, dakle znači uopće: star. Kod Dakorumunja se starci po pojmu pokrivaju isluženim vojnicima, koji su izišli iz okvira legija i onda se tu kolonizirali. Zar nije, možda, za sav razvoj romanizacije Dacije povijest ove riječi rječitija od bilo kakva dokumenta?

Bilo je jezikoslovaca, neki su čak bili i Rumunji, koji su poricali latinitet rumunjskog jezika, na temelju brojidbe s rječnikom u ruci. Rekoše, da se, pošto je većina riječi u rumunjskom rječniku slavenskoga porijekla, ni sam rumunjski jezik ne može smatrati latinskim jezikom. Ovi jezikoslovci zaboravljaju, da se riječi jednoga jezika ne mogu sve staviti na istu razinu. One se moraju ocjenjivati prema njihovoj važnosti i prema njihovoj cirkulacionoj vrijednosti. Što čini značaj jednoga jezika, nije broj njegovih riječi, nego njihova uporaba, rjeđa ili češća. Istina je, da je u rumunjskom samo četvrtina rječnika latinska. Ali ta latinska četvrtina znači po cirkulacionoj frekvenciji 90% naprava ostalim trima četvrtinama (većinom slavenskim), koje po frekvenciji znače 10%. Rumunjski je jezik uzeo od latinskoga bitne riječi, izraze važne za dnevnu porabu. Takve su riječi, koje označuju velike čine života od rođenja pa do smrti, obiteljski život i rodbinske odnose, ljudsko tijelo i njegove dijelove, zemlju i živa bića, biljke i zvijezde, elemente prirodne. A nisu, naprotiv, latinske riječi najrjeđe porabe, specijalni izrazi, koji znače osobito neka zanimanja, poslove, društvene kategorije.

Nadasve su značajni u tom smislu glavnoga zanimanja u Rumunja, poljodjelstvo i vjerski izrazi. Temeljne riječi poljodjelstva su latinske, počev od riječi, koja znači polje: camp, agru (od campus, ager) pa preko riječi, koje znače poslove na polju: ara (od arare), semăna (od seminare), culege (od colligere), treiera (tribulare), bate (lat. battuere), vantura (ventilare), i tako sve do riječi za kulturne biljke: grâul (od lat. granum), meiul (od milium), do konačnog rezultata poljskog posla, brašna i kruha, faina (od farina), pâinca (od panis).

I riječi kršćanske vjere su čisto latinske, seoskog značaja, stare, prvotne. Tako imamo: Dumnuzeu (za lat. Dominus Deus), cruce (za crux), înger (angelus), Paşte (Paschae), pă-

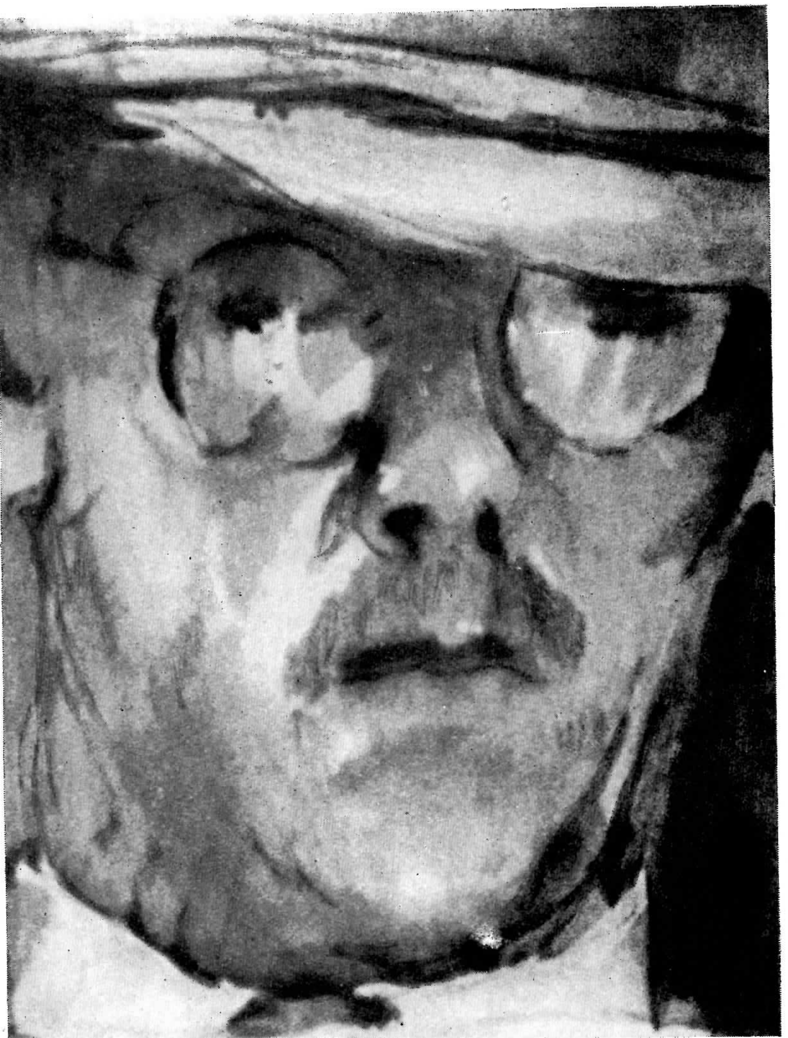
IVAN TOPOLČIĆ PORTRET

IVAN TOPOLČIĆ AUTOPORTRET

MARIJAN ŠIMUNIĆ — MOJA MAJKA

MARIJAN ŠIMUNIĆ — AUTOPORTRET

resimi (quadragesimae), boteza (baptizare). Dok su drugi romanski jezici sačuvali za hram Božji riječ eclesia, koja je riječ dala u tal. chiesa, u franc. eglise, u španj. iglesia, u portugal. igreia, u katalonskom esglesia, u provencalskom gleisa, u sardinskom cheija, samo je rumunjski jezik sačuvao latinsku riječ basilica, na rumunjski băsereca, biserica. Dakle grčko kršćanstvo, ma da je bilo tako djelatno od Jadrana do Egejskog mora i do Pontus Euxinus-a, nije moglo prodrijeti među seosko dunavsko pučanstvo. Dački su Rumunji primili samo latinsko kršćanstvo. Od god. 380. njihov je apostol bio biskup Nicetas di Remesiana, prijatelj Paolina Nolanskoga. I kad se je apostol Gota Vulfila htio obratiti na dunavske dačke Romane, morao im je govoriti latinski, premda je bio učenik grčkoga kršćanstva.

Rječnik se Slavenskog podrijetla u rumunjskom pokazuje inače pod takim uvjetima, koji odaju, da je ušao u jezik kasnije, kada je već jezik Dačana bio stvoren na latinskoj podlozi. Slavenske riječi ne poznaju najstarije glasovne promjene. I velik dio rumunjske današnje toponomastike, koja je slavenska, samo je prijevod starih latinskih imena na slavenski.

Ali ima druga činjenica, mnogo važnija, koja dokazuje, da latinski ima bitnu ulogu u stvaranju rumunjskoga. Jezikoslovci znadu vrlo dobro, da je rječnik u svakom jeziku najnestalniji element i najpodvrženiji promjenama. Odporni je konzervativni element morfologija, oblikoslovlje. Što se tiče rumunjskoga oblikoslovlja, imenična su sklonidba i glagolska sprega latinski. Tu se čak nalaze oblici sklonidbe i sprege, koji su nestali u latinskom svijetu i sačuvali se samo u rumunjskome. Tako vokativ na -e, u imenica muškoga roda treće sklonidbe. U rumunjskome se kaže: Doamne, kao latinski: Domine. Tako je isto s genitivom ženskoga roda u prvoj sklonidbi. U rumunjskom se kaže: unei case, kao u latinskom casae. Zatim je bitna činjenica, da su govorne artikulacije veznici i prijedlozi latinski. Rezultat je taj, da se u rumunjskome ne može složiti ni najjednostavnija rečenica, a da ne bi u njenu sastavu bilo latinskih elemenata. Ta činjenica ne pozna izuzetke.

Njegov stari latinski značaj, duboko konzervativan, tako je snažan, da rumunjski služi jezikoslovcima kao elemenat kontrole, da se razluči, što je u drugim romanskim jezicima staro i autentično, a što je novo i posuđeno. Budući da je na pr. u talijanskom često teško razlikovati pučku riječ od učene, to profesor Bartoli savjetuje svojim učenicima, da se obrate na rumunjski jezik.

Ako se riječ, o kojoj je govor, nalazi u rumunjskome, onda se iz toga može zaključiti, da je bila kurentna u pučkom latinskom (da je bila u obticaju u pučkom latinskom) govoru, veli profesor Bartoli.

Rječnički i oblikoslovni izgled rumunjskoga jezika, o kom smo dali tek neke primjere, pokazuje također, da se od starine rabio i da se naglo raširio u Daciji latinski jezik. Za takav zaključak ima također i povjesnih indikacija. Što se tiče starosti, latinski se jezik, koga unesoše trgovci i majstori, govorio u Daciji prije kolonizacije. Kad su dačko pleme Buri, saveznici Trajanovi, pisali caru prije bitke kod Tapae, da mu savjetuju, neka ne ratuje s Dačanima, pismo je, koje Buri poslaše caru, pisano latinski. A što se tiče načina, kako se je latinski raširio i sačuvao kroz stoljeća, dosta je podsjetiti, da se iza invazije Slavena u polovici šestoga stoljeća latinski govorilo također među prekodunavskim Slavenima. U »De Bello Gethico« (III, 14) Prokopije priča o nekom Anti Slavenu iz današnje Moldavije, koji je oko 545. mogao biti smatran bizantskim generalom, jer je govorio dobro i glatko latinski, dakle nije naučio taj jezik, nego ga je od kuće govorio. Taj se latinski onda govorio i na jugu Dunava i jedan nam događaj spominju bizantinski kronisti. Oni nam pričaju o panici, koja je nastala jedne noći među četama generala Martina i Commentiola, koji se 587. god. boriše u klancima Istočne Bugarske zbog nekog vojnika, koji spazivši, da je s konja njegova druga spao teret, stade strahovito vikati: »Torna, torna fratre«. Je li taj krik latinski, talijanski ili rumunjski? Teško je reći precizno. Možda je latinski ili talijanski, možda rumunjski.

Vraćajući se problemu lokalnoga podrijetla rumunjskoga naroda i jezika, koji nam postavlja, rekoh, ono čudnovato jedinstvo jezika Dačkih Romana, to nam jezikoslovni zemljopis pribavlja dokaze, koji više ne dopuštaju mogućnosti nikakova drugoga tumačenja. Rumunjski je profesor Sextil Puşcariu, sa Sveučilišta u Cluju, uz čije se ime veže djelo: »Jezikoslovni atlas Rumunjske« dokazao serijom zemljopisnih karata, izrađenih svojom priznatom kompetencijom i autoritetom, da su krajevi, u kojima su se sačuvali brojni latinski elementi, koji su nestali drugdje, Transilvanija i Banat. Ako prispodobimo te jezikoslovne karte s onima, koje su kompilirali povjesničari, u kojima su označena najstarija rimska mjesta i gradovi, utvrde, tabori, skloništa, sela, onda utvrđujemo, da se te karte poklapaju. Tamo, gdje su arheolozi našli najbrojnije rimske tragove, jezikoslovci su zabilježili u jeziku najbrojnije i najstarije tragove latinskoga. Kad bi se Rumunji bili stvorili kao narod na jugu Dunava, kako neki pokušaše dokazivati, tko zna gdje na Balkanskom Poluotoku, i kad bi odanle u Srednjem Vijeku bili pošli na sjever Dunava, kako bismo onda mogli protumačiti, da oni u jeziku imadu u načinu izražavanja latinskih elemenata, kojih nema na Jugu? I kako da protumačimo, da su se oni, s nekom čudnom divinacijom, smjestili iza deset stoljeća upravo u onim krajevima, u kojima je rimsko pučanstvo bilo najgušće za vrijeme kolonizacije? Dakle bilo kakav pokušaj, da se smjesti kolijevka rumunjskoga naroda izvan Trajanove Dacije, vodi očito do takvih rješenja, koja su i neočekivana i smiješna. Rumunji zato jesu i ostaju »djelo Trajanovo«.

Neka mi bude dopušteno da zaključim ovo moje izlaganje povijesnih i jezikoslovnih činjenica, sjećajući Vas udesa jednoga pjesnika, koji je za nas Rumunje simbol. Jer je prije Trajana, prije legija i kolonista, prvi poslanik duhovnoga latiniteta u modernoj Rumunjskoj bio pjesnik. Odgonetnuli

ste, da mislim na izagnanika iz Tomi, nadahnutoga pjesnika pobjedonosnoga života, koji je živio u našim zemljama u svojim zadnjim godinama i kojega kosti počivaju negdje u nepoznatom mjestu u rumunjskoj Dobrudži. Stup je Trajanov u Italiji, a Ovidije leži u našoj zemlji. On je rimski i naš! Mi Rumunji smatramo Ovidija prvim rumunjskim pjesnikom, jer je pisao i stihove u jeziku naših autohtonih predaka, u getskom jeziku.

»A'pudet, et Getico scripsi sermone libellum Structaque sunt nostris barbara verba modis.« »O, sramote napisao sam knjigu u jeziku Geta, i barbarske sam riječi smiješao s našim metrima.« Tako pjeva i tužno se ispovijeda Ovidije u Pontica (IV, 13, 19.).

Dr N. J. HERESCU

(Preveo: Dr. Drago Ćepulić.)

U JESENI JAVE

UVENULA GRANA

Imam jednu uvenulu granu
na prozoru mome, koju mjesec draga,
koju sunce cjeliva po danu.
Al ona je uvijek žalosna i žutâ,
grana moja davno otrgnuta.

Nekada na njoj blistala se rosa,
a danas i suze njeno lišće kvase.
Nekada na njoj jabuka je cvala,
a danas je po njoj mrtva tuga pala.

Zašto ja sam otrgnuo granu,
desnicu ruku stablu kraj bunara?
Ja sam htio jabučicu zlatnu,
ali u njoj ja sam našo staru ranu.
I sad plačem, i sad žalim
otkinutu granu . . .

UMJETNIK I NIJEMA LJEPOTICA

Bila je mramor,
kojoj je dao dušu,
a danas je strani život.

Jedino što ih spaja:
s u z a j e u n j e n i m o č i m a.

PROLJEĆE JEDNE MLADOSTI

Bilo je proljeće.
Bio je blagdan ljubavi.
Bila je nedjelja
svaki dan.

Lahor je nosio pozdrave
s gora, na kojima je kopnio snijeg
i s mora, što je mirovalo
pod težinom poljupca,
prvog poljupca
sunca.

Bilo je proljeće.
Bio je blagdan ljubavi,
nevinosti,
djetinjstva.
A danas je jesen.

Vratit će se proljeće,
kao i svake godine,
ali moje se ne će vratiti
nikada.

Ono živi u duši,
u suzi,
u osmijehu,
stvarnije od sviju godišnjih doba:
proljeće, jedino proljeće,
moje mladosti.

ŽEĐ BOLESNIKA

Kraj mene je krčag
i mirisi ruke,
koja ga je donijela.
Tama je dublja.

I žeđ je jača
za onim, što je blizu.
Da li će itko doći,
da mi kaplju poda?
U krčagu se blista:
v o d a.

JERONIM KORNER

DVIJE PJESME

POMISAO NA VJEČNOST

Noćas su čempresi, pjesnici bola,
uz žalo plakali dugo.
Uzduh je ovlažen. Sjene su mrtvi ljudi.
Čuješ li sanjivo jugo?

Daleko je moja nijema draga
pod grmom kupine spava.
Na rtu kraj mora sjeni se toranj:
tiho se postaje trava!

Ja volim duhove, strašila na grani,
utrenik kad pokriva tama.
Otići krišom i ne doći više:
Ej, pustite me sama!

SLIČICA

Ča ćemo kad uvik daži.
Od vitra zrno s maslin pada.
Triba ih pobrat, a ispod pobranih
Čuvat malešna stada.

Divojka sama masline bere
s vrićom na glavi misto lumbrele
prignuta s prstin po sikavici i smilju,
uz mirtu, oli kraj smrdele.

A da se ne bi sasvim smočila
ona je pod gustu crniku sila,
šaku je smokav i suva kruva
iz bilog facola poila.

I gleda na more di proti vitru
gre crni vapor k jugu.
Daleko nider u tujem svitu
možda un voli drugu!?

JERKO KRALJEV

VRBA ČIČE STOJIČKA

U dvorištu je čiče Stojička izrasla divna vrba. Od same zemlje širila se ona u pet jakih i podjednako debelih grana, koje su se dizale visoko nad cijelim selom. Svaka je od njih razgranjavala svoj vrh, a sve su zajedno sačinjavale veliku krunu, koja je pod večer bacala sjenu, kao kakvo brdo, po prostranoj poljani, što se pružala od zgrada čiče Stojička čak do drugoga sela.

Na toj je čudnoj vrbi bilo u posljednje vrijeme dvanaest rodinih gnijezda, u koja je s proljeća dolazilo i leglo jaja dvanaest pari roda, najmnogobrojnije živo blago čiče Stojička.

Kakav bi radostan događaj bio, kada bi prispjeli ti dugonogi bjelorepci, koji se po odjeći nisu razlikovali od seoskih žitelja! Još pri prvom početku proljeća, tek što napupaju voćke, čim potrče vesela djeca po zagrijanoj, još vlažnoj zemlji, tek što se izbistri nebo, eno gdje preko ulica i dvorišta prođe brza sjena. Promakne ti kraj nogu, udari u zid preko puta, odatle u krov i nestane. Digneš glavu i što: iznad tebe leti roda! Lagano, mirno i svečano ide ona od dvorišta do dvorišta, od puta do puta i obavlja prve posjete. Poslije se brzo okrene i spusti na svoje gnijezdo na vrbi čiče Stojička. Djeca potrče po blatnom dvorištu, u kojem se magare grije na suncu, i stanu vikati:

— Mamo, roda, mamo, roda!

Poslije piskavo zapjevaju i počnu skakati:

»Evo nam roda dolijeće«.

Uplašene ovim drhtavim glasovima i rodinom lakom sjenom, kokoši se razbježe i uznemireno raskokodaču. Pijetao s bunjišta daje umirujući znak, penje se brzo na kola i staje uspravno.

Uplašena tom vikom, pojavljuje se na pragu baba Stojičkovica s tjestavim rukama, brašnjava kao mlinarska vreća, i viče glasom, koji se čuje po cijelom selu:

— Što se derete toliko, prokletnice!

Ali kad opazi rodu, koja se zaustavila u gnijezdu, pa krivi vrat i razgleda svoju domovinu u svim pravcima, zastaje ona raznježena i veli:

— Bože dragi, došao nam je gost! Dobro nam došao!

Tada se negdje iz dvorišta pojavi i domaćin, čiča Stojičko. S odjeće mu i kape vise duge slamke. On ide lijeno i ravnodušno pogleda svoju ženu.

— Stojičko, roda! — viče domaćica, uzbuđena svečanim izgledom njihova sirotinjskog dvorišta.

— Tato, roda! — viču veselo djeca.

Čiča Stojičko je lijen i mrzovoljan čovjek. Po cijeli se dan ničega on ne laća, nego se vuče od krčme do krčme i šutljivo sluša različite razgovore o

svakidašnjim pitanjima. Tamo malo postoji, kasnije se vrati kući i vrti oko pojila, uđe u staju, zastane negdje na dvorištu, počeše se po vratu i opet iziđe. I tako cijeli dan. A uvijek je namršten, neprestano se vrti, i samo šuti. Jedino što može: praviti kola. Ali kako ga svi znaju kao lijenčinu, nitko kod njega ništa ne naručuje, i on nikada ništa ne pravi. Da mu još nije vrijedna domaćica, i on bi i djeca odavno skapali od gladi.

Ali, koliko je god čiča Stojičko ravnodušan prema svemu oko sebe, njegova se sirotinjska dušica budi, kad opazi rodu. On skine kapu, digne glavu, dugo miče debelim obrvama, koje mu padaju nad oči i gleda žmirkavim pogledom:

— To je Zmijara! — kaže on važno.

— Ne, to je Žabara! — veli njegova domaćica.

— Kakva Žabara! Zar ne vidiš, da ima žuti prstenčić iznad desnoga koljena? Žabara nema takav! Klisar ima isto, samo na lijevoj nozi, pod koljenom.

— Možda i jest Zmijara! — slaže se pomirljivo domaćica.

Od toga dana zavlada u Stojičkovoj kući radost, a u selu blagdan. Svakoga dana stižu novi gosti. Dvanaest pari klepeće u dvanaest gnijezda.

Stojičkova se vrba ispuni narodom. Ona kao da to i čeka; sva se razlista. Na svakom gnijezdu stoje po dvije rode, ljube se, raduju se suncu i lupkaju kljunovima. Jedna odleti, druga doleti, nose žabe, zmije, krpe, grančice, uređuju svoje domaćinstvo, vesele se životu u miru i slozi sa Stojičkovom čeljadi i toliko se s njima druže, da već padaju i nasred dvorišta, gdje leži pas, omršavio od lijenosti i olinjao kao i njegov gospodar.

Jednoga je dana čiča Stojičko u košulji, gologlav, tesao nešto na drvniku. Kraj njega je u iverju stajala njegova poderana kapa, trula od znoja i masna kao gibanica.

Oko njega se ushodala Zmijara, skupljala je slamke i grančice i nosila ih u svoje gnijezdo. Kad ugleda kapu, ona se zaustavi pred njom, udari je dva puta kljunom, poslije je brzo zgrabi i odnese u gnijezdo. Za jelo, ili za prostirku, to je njezina stvar.

Stojičko brzo skoči i kad opazi, da mu se kapa diže, zgrabi šaku iverja i baci za kradljivicom. Ali, roda je već bila na gnijezdu i kvrcala kapu kljunom.

— Iš! Ej, prokleta gaduro, daj mi kapu!

— Kvrc, kvrc! — udari roda još jače po njoj, da što odkine.

Stojičko uskipje. Saže se, dohvati kamen i zavitla ga prema gnijezdu. Iz dvanaest se gnijezda rode, uplašene, razletješe. Zmijara ostavi kapu u gnijezdu i pobježe. Čiča se Stojičko stade saginjati i skupljati kamenje, da ga baca na vrbu, u koje su se granama vile rode, uznemirene i poplašene.

Zmijara se od nekuda vrati, zakruži nad svojim gnijezdom, pade i opet kvrcnu kapu kljunom.

— Čekaj, pokazat ću ja tebi! — viknu Stojičko, zgrabi sjekiru i udari nekoliko puta po stablu vrbe. Roda se ne mače. Stojičko pobjesni još više. Za-

mahnu sjekirom i poče sjeći vrbu. Djeca zaskakutaše po dvorištu i stadoše vikati:

— Zmijara uzela tatinu kapu!... Zmijara uzela tatinu kapu!...

— Odlazite odavde! — viknu srdito Stojičko i potjera ih.

Obrve su mu se strašno mrštile, a i uši se pomicale od ljutine.

Djeca se posakriše u mišje rupe.

Stojičko ponovno zamahnu sjekirom. Oštrica je zasijecala brzo i duboko u meko drvo. Bijelo je sirovo iverje odskakivalo daleko po dvorištu. Snažno se stablo vrbe zatrese od bola i pet golemih grana zatreperi u predsmrtnim mukama.

Rode se razletješe preneražene. Brzo su nekud odlijetale, nestajale i ponovno dolijetale, dovodeći sobom cijela jata svojih drugarica. Iznad Stojičkova dvorišta navuče se taman oblak uznemirenih i poplašenih roda i stadoše se vrtjeti iznad uzdrhtalih vrhova vrbe, gdje se ljuljalo dvanaest gnijezda.

Ali je rasrđeni Stojičko nastavljao udarati sjekirom sve jače i ljuće.

Naskoro se golemo drvo strašno zaljulja. Samrtnički zadrhtaše njegove grane, stablo poče pucati i kao da pisnu od bola. Pogođeno se drvo naže i pade polako na poljanu s treskom i kletvom. Njegove se krte grančice izlomiše s plačem. Iz razvaljenih se gnijezda diže prašina.

Stojičko odskoči u stranu i osvetnički zareža. Poslije ode, uze svoju kapu, koja je pala daleko, očisti je o koljena i zaputi se k izlazu.

Stojičkovica, čuvši tresak oborenoga drveta, istrča iz kuće. Stade zbunjena i glasno zaplaka:

— Stojičko, Stojičko, grom u te udario! Kako ti ne bješe žao!

— Šuti! — viknu Stojičko i okrutno pogleda.

Domaćica uđe brzo u kuću i zatvori vrata.

Stojičko ode u krčmu.

Rode su kružile nad srušenim gnijezdima još cijela dva dana, a onda su otišle. Našle su drugo selo. Ali od tada ima u selu čiče Stojička više zmija, nego što ih je ikada bilo, jer nema roda, da ih tamane. A sve to zbog stare kape mrzovoljnoga Stojička...

ELIN PELIN

(Preveo: *Joza Živković*)

FANTAZIJA

U krošnjama leptiri, ruže.
Juže, peluda pune su jesenje ruke.
Ciknu:
iz njenih srebrnih njedara
mlazeva tisuću šiknu.

A kliktava rijeka se propela,
besvijesna jutrima hrli,
dotiče mnogo se bokova,
bukava crvenih drvored
obalom oblake grli.

Izaći. Izaći. Ne ići.
K lunama, k žunama žudim.
Makovi, marame rumene,
muzika krvi je žitom
zazvonila — — — — — — — —
ispod snijega mjesečine
grana se najtanja,
najtanja... tiho...
prelomila.

VLADIMIR KOŠĆAK

IŠLI SMO CESTOM

Išli smo jesenjom cestom. Nas dvojica. Jedan pored drugoga. Bio sam tada skitnica. Bez obveza i obzira prema ljudima oko sebe. To je bilo vrijeme gladi, ali i doba moje najveće slobode. Pred nama duga otegnuta cesta, posuta jesenjim lišćem, preko kojega se prosulo raskošno sunce. Kao zlatni sag izgledala je cesta. Ruke smo imali zabijene u džepove hlača. Ti su džepovi bili podrti. Vrhovima desne ruke, škakljao sam se po svojoj goloj koži. Bili smo gladni. Ja i moj drug. On je zijevnuo. Njegovo je odijelo bilo u goremu stanju od mojega. Došli smo tako u šutnji na obalu rijeke.

— Koliko ti imaš? — upita me on skromno. — Ja nemam ništa!

Polegnem na meku travu, koja je već venula:

— Ja imam deset dinara. Otiđi, donesi kruha.

— Haj, haj, zaškilji i zapjeva Cvrčak (tako sam ga zvao, ne znam ni ja zašto) skoči i zapleše na jednoj nozi. Zapjeva promuklim glasom:

— I pet »Drava« mogu kupiti, je li?

— K vragu, možeš, kad ti je već do toga.

Cvrčak se odgega, a ja počeh promatrati nebo. Bilo je plavo. Kao ljubav; kao djetinje nevino oko; šta ja znam kako! Uglavnom blago plavo, meko plavo, ugodno mome oku. Pomislim, da imam krila. Letim! Evo me do sunca. Sjetim se, da sanjam. Zbilja, na suncu bih opržio krila. Osjećajući samoću, uspravim se i zagledam u srebro široke rijeke. Nekada sam skakao po plićacima i mislio, kako ću jednom postati veliki čovjek. Napisat ću debele mudre knjige. Imat ću lijepu ženu i novac. Bit ću sretan. Danas mislim drukčije. Novac nije sreća. Jasno mi je. Šta će mi kuća! Danas nemam niti odijela, nemam ni novaca, ništa nemam, a cipele na nogama otkazuju službu. Ide jesen, a ja s Cvrčkom prolazim cestama i spavam u plastovima slame. Vi možda ne znate kako je to: spavati u slami. Divota! Padne noć, a čovjek nema konaka. Prvi put me podilazila jeza, no ohrabrio me Cvrčak.

— Budalo, — vikao mi je Cvrčak pored uha, — šta ti znaš šta je život. Život je čarobna škatulja, u kojoj se pojavljuju razbojnici. Je si li ti siromah, znači da si i pošten, znači dakle — on je zauzimao pozu nekoga profesora, kadgod je htio nešto jako učeno reći — znači, da moraš propasti i da moraš imati podrte hlače, tako da ti ispadne stražnjica...

Lajali su psi. Dobro se sjećam. Bilo je ljeto. Ljetna noć puna zvijezda i topline, koja razblažuje tugu sakupljenu u umornim prsima. Nekako mi je bilo vedro u duši, ali me ipak podilazila jeza, što nisam negdje u krevetu, kao u djetinjstvu, dok sam imao mater, koja me je dotjerivala i mazila. Zavukao sam se u slamu. Najprije je Cvrčak načinio dva udobna duplja.

— Ima li zmija, Cvrčak?

— Budalo! — okosio se on na mene. — Kao da zmije ne spavaju noću! Uostalom, šta znači to: zmija? Ja ih hvatam rukom i gladim ih kao žene. Tko ti kaže, da i neke žene nisu zmije! Možda baš ona crnka, što si joj danas u selu zaljubljeno domahivao...

— Cvrčak, raspalit ću te po zubima...

— Jest, kad bi ih imao na rasipanje... Znaš da slabo žvačem. Sada sam motrio rijeku i priželjkivao čamac kojim bi se dalo ploviti u daljinu. Kuda da odem? Nemam nikoga svoga na svijetu, nemam ništa, a bez zanimanja sam. Nisu me htjeli ni za pisara u zavičajnoj općini. Već pet godina nisam tamo bio. Evo me tu, kraj rijeke, koja dotječe od mojega sela.

Cvrčak dogega i prene me u mislima.

— Je l' mudruješ, ha? — gurne me čovjek u rebra. Lice, njegovo staro, izborano lice, bilo je blaženo nasmijano, a oči su mu sjale kao u staroga mačka. Znao sam tada, da je jako veseo. On zahrže, poskoči i klikne:

— Friški, fini kruh, još se puši, hihihi...

— Pa čovječe, ti si lud! Takvoga trebamo dvostruko više...

— Je, ali sam donio jednu kilu više, hihihi, uspjelo mi je razvući na žici ge...

On halapljivo poče gutati i obrazi su mu bili naduveni kao dva mjehura. Pogleda me i upita:

— A šta si ti mudrovao, druže? Je si l' o ženama?

— Ne, nego o životu...

— Hm, — zadubi se Cvrčak u misli, žvačući sočni kruh, — kako ti je život glup i nemoguć, kad ne možeš doći do žena bez haljina. Jesi li ovako rasparan, kao što sam ja, nitko te ne gleda. A, ded, obuci, evo: odmah kažu: »eto, to je čovjek«. Mladost mi je prošla kao u divljega zeca. Danas i ne znam koliko mi je godina. Šta će mi to? Čini mi se, da sam prešao trideset. Zašto da ja to pamtim, kada postoje knjige... Živim bez žene, dakle, živim bez kalendara, bez sata. Ravnam se po drvoredima. Kad opada lišće, to je jesen. Kad pada veče, tada svršava dan. Kad ujutro izvirim iz plasta, a iza šume sunce pomolilo čelo: eto ti jutra. Žene nemam, je li? Ali su moje žene cijeloga svijeta! Djece imam koliko hoćeš! Susretnem na cesti dijete i milo mi oko srca. Pa znaš, dijete je jedino nepokvareno... Dijete je još donekle i anđeo... A šta da ti kažem o ženama? — Cvrčak je gledao u neku neodređenu točku. Upravo se sanjarski zanio. — Nije da ih ne volim! Al one mene ne podnose! Bio sam sasvim mlad (sada mu je stvarno moglo biti već oko pedeset godina), pa sam se jednom brijao i češljao. E, tada sam imao jednu djevojku, koja je rekla, da me voli. Ali sam tada radio u tvornici i imao dosta novaca. Pili smo nas dvoje i ona je pila više od mene. Ja skrešem jednu kriglu piva, a ona dvije. U piću me je obožavala. I znaj, — Cvrčak bolno iskrivi lice, — dok sam imao novaca i dok je pila, dotle me je ljubila. Kad mi je ispao tur, ona je pobjegla drugome. Tako je bilo! Hm! Glupo, ti ćeš reći. A reci, nije li ljubav vezana upravo za te izvanjske stvari? Ili je ima i tada, kad izgledaš kao dronjak, evo ovako, kao ja sada? Kaži mi!

Cvrčak ispljune gorčinu. Dugo tada šuti. Gladi žute brkove i žvače zadnju koricu krušnu. Oči mu se prelijevaju nekud, postaju sivlje, kao da se suzama oblijevaju.

— Cvrčak, nemoj zaplakati.

— A, vraga, druže! Kakve suze! Nisam valjda krokodil!

Ustane i pođemo. Večeras opet nemamo konaka. Nemamo ni budućnosti. Dobro nam je samo nebo, dobre su nam zvijezde, dobra nam je jesen, koja nas hrani svojim zrelim jabukama. Cvrčak se laća i krađe. — Imamo li posla? — pita on mene. I odgovara sam: — Nemamo! On ima pedeset kokoši, a u nas nema ni praznoga kokošinjca. Šta je tojedna kokoš! Ništa! — tako se Cvrčak ispričava. Ne voli krasti. Nije lopov. Dobar je. Živi u njemu čovjek. On misli o tome i imade jasne, no svoje posebne poglede na život. Često puta mi govori:

— Hej, širok ti je život, širi malo nego je Dunav. Nemaš pojma kako je prostran i širok! Samo, eto! Mi se vrtimo na jednom mjestu! Tapkamo! Budale! Nazivaju nas propalicama, a mi smo pošteniji nego predsjednik sjeverne Amerike. Ja imam i poštenja. Imam i duše. He, he, kao da je duša neki

oblačić, misle naivni lopovi u ovome životu. Duša, brate, to je poštenje. Ukradi, ali osuđuj krađu! Ja ništa nemam, pa ukradem. Ali oni, koji imaju, pa još kradu, da bi imali i gledali u ono, to su pokvarenjaci! Je l' tako?

S tim pitanjem — Cvrčak uvijek završava svoja izlaganja.

Koračamo. Lišće šušti, a Cvrčak pjeva. Tko zna kakvu pjesmu! Možda neku davnu, iz djetinjstva. Njegovo je lice kao u kipa. Tko bi znao koliko je patio, a sve je to urezano u crte lica. Jer se život svakoga čovjeka na njegovom liku jasno odrazuje. I Cvrčak je bio veliki mučenik života.

— Večeras ćeš mi pričati o sebi, Cvrčak.

— U slami, je li? — upita.

— Da. U slami!

Išli smo cestom dalje...

IVO BALENTOVIĆ

ŠUMA

Kroz šumu potok teče
na kome srne piju.
U stogodišnjim dupljima
dusi iskonski sniju.

Šumu u snu ko djevojku
muče čudesne sanje,
stog' često prođu uzdasi
kroz krošnje, i zadrhće granje.

Sunce nad šumom zastane
i snove joj doznati kuša.
Šuma je tamna i tajanstvena
ko djevojačka duša.

IVAN SVETIĆ

PJESME, KOJE SE NE PJEVAJU

VRIJEME

Zašto su me bacili u ovu mahnitu struju bez kraja i bez početka, koja me ljuljajuć nosi u mraznom zagrljaju?

Pjesmu prolaznosti i mračan govor krvi u sebi potmulo slutim kô jako žalostan šumor.

Ne žalim gorka pijanstva ni lude uzbune želja, jer na dnu svega je umor.

Nad krovovima tužno plaču vjetrovi i pljušte jesenje kiše, u mesu živom gasnu zadnji zanosi: ničega nema više.

I tako vrijeme u nepovrat brodi, a ne znam kamo i kuda me vodi.

Uzalud vapim za snom i smirenjem, rob neshvatljivog kretanja i dio čudesne žurbe.

Kraj svijeće listam knjige mnogo voljene i sto put proklete. U tjeskobi učim tešku mudrost patnje i zakon presvete boli. Zapisujem znamenja sudbine i riječi tajanstvene stare, indijske i brahmanske.

Možda će mi, između dvije postaje vječnosti, netko poljupcem usta orositi ili bijedno srce zamilovat prije nego bez smisla sagori u ognju bezumlja.

O, kad bi mogao kao moja ura nijemo ismjehivati vrijeme: njene kazaljke nepomično stoje ili se kreću i pokazuju krivo.

ČEKANJE U TMINI

Na moj se prozor survale teške lavine tmine i sada nemoćno tonem u otrovne tišine, sâm i čemeran.

Srce je rubinskim rujem istinjalo, ko kandilo u napuštenom hramu. utopilo se u talogu misli, pa bije i bdije, mračno i pritajeno, čekajuć stare snove i nove dane patnje.

U dušu naviru oblaci prošlosti, sjene i uspomene, i ja ih odagnati ne mogu. Puštam ih neka prolaze u povorkama beskrajnim, neka bezumno šumore kroz ovo more tišine, samo ih moli, dok ovdje borave, da budu milosrdne i zaborave prijekore.

Ja nisam kriv, što mi je sudbina dala čudnovatu dušu u ovo obično bijelo sablažnjivo tijelo.

Ja nisam kriv, što su me tuge ljubile i pjesme ubile, nujne pjesme braće prokletnika.

Ja nisam kriv, što sam kušao ići do dna svega i morao stići na granicu, iza koje ničega nema do noći i pustog kaosa.

Ja nisam kriv, što mi je život bio golem vrtlog jada i kratak kovitlac bolnih radosti.

Bio je okrutno zamršen i bojim se, ostat će neprotumačen i nedokučiv, ne samo drugima, nego i meni.

O, da l' će mi se ikad oprostiti luda bolest snivanja: u sadašnjosti živio sam prošlost i očekivao budućnost, mislio na ono, što sam izgubio ili na ono, što ću tražiti i vjerovao, da život mora započeti sutra.

Zato je od bezbroj oblika pokoja, koji sam žudio, nastalo bezbroj oblika zdvojnosti, koju sam okusio, od bezbroj mogućnosti vedrog bivstvovanja ostala je samo jedna jedina mogućnost tjeskobnog čekanja. Čekanja u tmini.

Čuješ li ti mene, ludo srce?

Tako je strašna tišina, da se ne usuđujem ni zajecati.

VLADISLAV KUŠAN

(Iz neobjavljene knjige pjesničke proze: *»Pjesme, koje se ne pjevaju«.)*

PISMA MLADOM PJESNIKU

RAINER MARIA RILKE

Borgeby gård, Flädie, Švedska, 12. kolovoza 1904

Opet vam želim malo govoriti, dragi gospodine Kappusu, iako ne mogu reći gotovo ništa, što bi pomoglo, i jedva nešto korisno. Imali ste mnoge i velike žalosti, koje su prošle. I velite, da je i to prolaženje za vas bilo teško i da vas je ozlovoljilo. Ali, molim vas, razmislite, nisu li te velike žalosti kud i kamo više vašom sredinom prolazile? Nije li se mnogo toga u vama promijenilo, niste li negdje, na nekom mjestu svoga bića postali drukčiji, dok ste bili žalosni? Opasne i zle su samo one žalosti, koje nosimo među ljude, da ih nadglasamo; poput bolesnika s kojima se površno i ludo postupa, one se samo natrag povlače, da nakon male stanke to strašnije izbiju, i skupljaju se u nutrini i one su život, neživljen, postiđen, izgubljen život, od kojega se može umrijeti. Kad bismo mogli dalje gledati, nego što nam dopušta naše znanje, i još malo preko početaka našeg naslućivanja, možda bismo onda svoje žalosti podnosili s većim pouzdanjem nego svoje radosti. Jer to su časovi, kad je u nas ušlo nešto nova, nešto nepoznata; naši osjećaji zanijeme u plahoj zbunjenosti, u nama sve natrag uzmakne, nastane tišina, i to novo, koje nitko ne poznaje, stoji usred nje i šuti. Držim, da su gotovo sve naše žalosti časovi napetosti, koje osjećamo kao uzetost, jer

svoje osjećaje, koji su se otuđili, ne čujemo više da žive. Jer smo sa stranim, što je u nas ušlo, sami; jer nam je sve intimno i sve, na što smo se navikli, za trenutak oduzeto; jer stojimo u sredini prijelaza, gdje ne možemo ostati. Zato žalost također prolazi: novo u nama, pridošlo, stupilo je u naše srce, ušlo u najunutarnjiju klijetku njegovu i ni tamo ga više nema, — nego je već u krvi. I ne saznajemo, što je to bilo. Lako bi nas mogli uvjeravati, da se nije ništa dogodilo, a ipak smo se izmijenili, kao što se kuća promijeni, u koju je stupio gost. Ne možemo reći, tko je došao, možda to nikada ne ćemo znati, ali mnogi znaci govore o tome, da budućnost tako ulazi u nas, da se promijeni u nama, mnogo prije nego se zbude. I zato je tako važno, da samotujemo i budno pazimo, kad smo žalosni: jer naoko nevažan i ukočen čas, kada naša budućnost ulazi u nas, stoji kud i kamo bliže životu, nego taj drugi glasni i slučajni čas, kada nam se, kao izvana, događa. Što smo mirniji, strpljiviji i otvoreniji, dok smo žalosni, to dublje i to svjesnije ulazi novo u nas, to bolje ga stičemo, to više će ono biti naša sudbina, i mi ćemo najdublje u sebi osjećati, da smo mu srodni i blizi, ako se ono jednoga kasnijega dana »dogodi« (t. j.: ako iz nas k drugima pođe). I to je nužno. To je nužno — i onamo će malo pomalo krenuti naš razvoj, — da nam se ne dogodi ništa, što nam je strano, već samo ono, što nam odavna pripada. Čovjek je morao promijeniti već tolike pojmove o kretanju, a malo pomalo će naučiti i spoznati, da ono, što nazivamo sudbinom, izlazi iz ljudi, a ne izvana u njih. Samo zato, što tako mnogi nisu usisali i u samima sebi izmijenili svoje sudbine, dok su one živjele u njima, nisu spoznali, što je izašlo iz njih; ona im je bila tako strana, da su zbunjeni u svojoj zaplašenosti, mislili, da je upravo sada ušla u njih, jer su se zaklinjali, da nikada prije nisu našli u sebi nešto slična. Kao što se je čovjek dugo varao o gibanju sunca, tako se još uvijek vara o kretanju onoga, koji dolazi. Budućnost čvrsto stoji, dragi gospodine Kappusu, ali se mi krećemo u beskrajnome prostoru.

Kako nam ne bi bilo teško?

A govorimo li opet o samoći, postaje sve jasnije, da to u bîti nije ništa što bi se moglo birati ili ostaviti. Mi smo osamljeni. Čovjek se može varati o tome i postupati, kao da nije tako. To je sve. Ali koliko je bolje shvatiti, da smo takvi, upravo, da to uzmemo kao ishodište. Tada će se naravno dogoditi, da ćemo vrtoglaviti; jer sve točke, na kojima se naše oko običavalo odmarati, budu nam oduzete, ne postoji više ništa, što je blizu i sve daleko je beskrajno udaljeno. Tko bi iz svoje sobe bez priprave i prijelaza bio postavljen na visinu velike planine, morao bi slično osjetiti: neusporediva nesigurnost, osjećaj da je prepušten na volju nečemu bezimenome, gotovo bi ga uništili. On bi pomislio, da je pao, ili bi povjerovao, da je izbačen u prostor ili razmrskan u tisuću komada: kakvu bi golemu laž morao pronaći njegov mozak, da dosegne stanje svojih misli i da ga razjasni. Tako se mijenjaju za onoga, koji bude osamljen, sve udaljenosti, sve mjere; mnoge se od tih promjena zbivaju naglo, i kao kod onoga čovjeka na vrhu gore, nastaju neobična umišljanja, i čudni osjećaji, koji naoko nadmašuju sve, što je podnošljivo. Ali je potrebno, da i to doživimo. Moramo

svoje postojanje zamišljati toliko prostranim, koliko je god moguće: sve, pa i još nečuveno, mora biti moguće u njemu. To je uopće jedina odvažnost, koja se od nas traži: biti odvažan pred najneobičnijim, najčudesnijim i najzagonetnijim, što nas može sresti. Da su ljudi u tom smislu bili plašljivi, veoma je škodilo životu; doživljaji, koje zovemo »priviđenja«, cijeli tako zvani »svijet duhova«, Smrt, sve te nama tako bliske stvari, bile su svakodnevnim odklanjanjem toliko istisnute iz života, da su zakržljali pojmovi, pomoću kojih bismo ih mogli shvatiti. O Bogu da i ne govorimo. Ali strah pred onim, što je nerazjašnjivo, nije učinilo siromašnijim samo biće pojedinca, nego su njime ograničeni i odnosi čovjeka prema čovjeku, kao da su uklonjeni iz korita beskrajnih mogućnosti na pustu obalu, kojoj se ništa ne događa. Jer ne postoji jedino tromost, koja čini, da se ljudski odnosi od vremena do vremena opetuju tako neizrecivo jednolično i neobnavljajući se, nego postoji strah od nekoga novog, nepredvidivog doživljaja, za koji ljudi smatraju, da mu nisu dorasli. Nego samo tko je na sve pripravan, koji ništa ne isključuje, pa ni najzagonetnije, samo taj će živjeti odnos prema nekome drugome kao nešto živa i taj će iscrpsti svoje vlastito biće. Jer kako mi to biće pojedinca zamišljamo kao veći ili manji prostor, tako se pokazuje, da se većina njih upoznaje samo s uglom svoga prostora, s prozorskim otvorom, s prugom, na kojoj se kreće amo tamo. Tako imaju neku sigurnost. A ipak, toliko je ljudskija ta opasna nesigurnost, koja tjera uznike u Poe-ovim pripovijestima, da pipaju obrise svojih strašnih tamnica i da ne budu strani neizrecivim užasima svoga boravišta. Ali mi nismo uznici. Nisu oko nas postavljene zamke i petlje i ne postoji ništa, što bi nas imalo plašiti ili mučiti. Postavljeni smo u život, kao u element, za koji smo najprikladniji i mi smo uostalom tisućgodišnjim prilagođivanjem postali toliko slični tom životu, da nas je, ako se ne mičemo, radi sretne mimikrije, jedva moguće razlikovati od svega, što nas okružuje. Nemamo nikakva razloga, da budemo nepovjerljivi prema našem svijetu, jer on nije protiv nas. Imade li strahota, to su *naše* strahote, imade li ponora, oni nama pripadaju, a postoje li opasnosti, valja nam pokušati, da ih volimo. I ako svoj život uredimo samo prema tom načelu, koje nam savjetuje, da se uvijek držimo onoga, što je teško, to će nam ono, što nam se još sada čini najstranije, postati najintimnije i najvjernije. Kako bismo mogli zaboraviti one stare mite, koji stoje na početku svakoga naroda, mite o zmajevima, koji se u zadnji čas pretvore u princeze; možda su svi zmajevi našega života princeze, koje samo na to čekaju, da nas vide jednom lijepe i srčane. Možda je sve strašno u najdubljoj biti svojoj nešto nemoćno, što od nas pomoći hoće.

Ne smijete se, dragi gospodine Kappusu, preplašiti, kada se pred vama pojavi žalost tako velika, kakve još niste vidjeli; kada nemir, poput svijetla i sjena od oblaka prelazi preko vaših ruku i svakoga vašega čina. Valja vam pomisliti, da vam se događa nešto, da vas život nije zaboravio, da vas drži u ruci; on neće dopustiti, da padnete. Zašto hoćete bilo koji nemir, bilo koju bol, bilo koju sjetu isključiti iz svoga života dok ipak ne znate, što ta stanja rade za vas? Zašto progonite sebe pitanjem, odakle sve to dolazi i kamo smjera?

Ta vi znate, da ste u prijelazima i da ništa niste željeli toliko, kao promijeniti se. Ako je nešto od vaših postupaka boležljivo, razmislite samo, da je bolest sredstvo, kojim se organizam oslobađa od nečega stranog; treba mu dakle samo pomoći, da bude bolestan, da ima cijelu svoju bolest i da izbije, jer to je njegov napredak. U vama se, dragi gospodine Kappusu, sada događa toliko toga; morate biti strpljivi kao bolesnik i povjerljivi kao onaj, koji ozdravlja; jer možda ste oboje. I više: vi ste i liječnik, koji mora bdjeti nad sobom. Ali u svakoj bolesti ima mnogo dana, kada liječnik ne može ništa činiti nego čekati. I to je ono, što sada, ponajprije, morate činiti, — onoliko, koliko ste svoj liječnik.

Ne promatrajte sebe odviše. Ne stvarajte prebrzih zaključaka iz onoga, što vam se događa; pustite jednostavno, da vam se dogodi. Inače, lako vam se može desiti, da osuđujući gledate na svoju prošlost (t. j.: moralno), koja, naravno, sudjeluje u svemu, što vam se sada događa. Ali ono, što u vama živi iz griješenja, želja i čežnja vaše dječačke dobi, nije to, čega se vi sjećate i što osuđujete. Neobične prilike osamljenog i bespomoćnog djetinjstva tako su teške, tako zamršene, prepuštene tolikim utjecajima i istodobno tako isključene iz svih stvarnih životnih povezanosti, da se to, kad u njih ulazi porok, ne može olako nazvati porokom. S nazivima uopće valja biti vrlo oprezan; često puta i m e zločina, zbog kojega se lomi život, nije sam bezimeni i osobni čin, koji je možda bio posve sigurna potreba toga života i bez muke bi mogao biti prisvojen od njega. I trošenje snage samo zato vam se čini tako veliko, jer precjenjujete pobjedu; nije ono »veliko«, za što držite, da ste ga izvršili, iako svojim osjećajem imate pravo; veliko je, da je već postojalo nešto, što ste mogli postaviti na mjesto te obmane: nešto istinito i stvarno. Bez toga bi i vaša pobjeda bila samo moralna reakcija, bez velikog značenja, a tako je postala razdobljem vašega života, dragi gospodine Kappusu, na koji s tolikim željama mislim. Sjećate li se, kako je taj život čeznuo van iz djetinjstva k »velikima«? Vidim, kako sada od velikih čezne dalje k većima. Zato ne prestaje biti težak, ali zato ne će i prestati rasti.

I moram li vam još nešto reći, onda je ovo: Nemojte misliti, da taj, koji vas tješiti kuša, živi bezbrižno pod tim jednostavnim i mirnim riječima, koje vam gdjekada dobro čine. Njegov život ima mnogo tegoba i žalosti i mnogo zaostaje za vama. Ali kad bi bilo drukčije, nikada ne bi bio smogao ovih riječi.

Vaš:

Rainer Maria Rilke

Furuborg, Jonsered, Švedska, 4. studenoga 1904

Dragi moj gospodine Kappusu,

kroz to vrijeme, koje je prošlo bez pisma, bio sam dijelom na putu, a dijelom toliko zauzet, da nisam mogao pisati. I danas mi pisanje muke zadaje, jer sam već mnogo pisama morao napisati, tako da mi se ruka zamorila. Kad bih mogao

diktirati, mnogo bih vam rekao, ali ovako, primite samo nekoliko riječi za vaše dugo pismo.

Često mislim na vas, dragi gospodine Kappusu, i s tako koncentriranim željama, da bi vam to upravo moralo nekako pomoći. Da li moja pisma doista mogu biti neka pomoć, o tome često dvojim. Nemojte reći: da, ona to jesu. Primite ih mirno i ne zahvaljujte mnogo, i pustite, da čekamo, što teži doći.

Možda ništa ne koristi, da se sada potanko osvrćem na vaše pojedine riječi; jer sve, što bih mogao reći o vašem naginjanju k sumnji, ili o vašoj nemoći, da uskladite svoj vanjski i unutarnji život, ili o svemu, što vas inače muči — uvijek je ono, što sam već rekao: uvijek želja, da nađete dosta strpljivosti u sebi, da izdržite, i dosta bezazlenosti, da vjerujete; da se sve više pouzdate u ono, što je teško i u svoju osamljenost među drugima. A osim toga pustite, da vam se život dogodi. Vjerujte mi: život ima pravo, svakako. I o osjećajima: čisti su svi osjećaji, koji vas skupe i dignu; nečist je osjećaj, koji zahvaća samo jedan dio vašega bića i tako vas izobliči. Sve je dobro, što možete misliti u vezi s vašim djetinjstvom. Sve je ispravno, što iz vas čini više, nego što ste bili dosada za svojih najboljih satova. Svaki uspon je valjan, ako je u čitavoj vašoj krvi, ako nije pjanost, natmurenost, nego radost, kojoj se dno može sagledati. Razumijete li, što mislim?

I vaša sumnja može postati dobro svojstvo, ako je odgojite. Ona mora postati znalac, mora postati kritika. Pitajte je, kada god joj se prohtije, da vam nešto pokvari, zašto je nešto ružno, tražite od nje dokaze, istražujte je, i možda ćete naći, da je nemoćna i zbunjena, i možda ćete je naći, gdje prigovara. Ali nemojte popustiti, tražite dokaze i postupajte tako, pažljivo i dosljedno, svaki put, i doći će dan, kada će ona iz rušitelja postati jedan od vaših najboljih radnika, možda najumniji od svih, koji grade vaš život.

To je sve, dragi gospodine Kappusu, što vam danas mogu reći. Ali istodobno vam šaljem zasebni otisak male pjesme, koja je sada izašla u praškom »Deutsche Arbeit«. Tamo vam govorim dalje o životu i o smrti i o tome, da je oboje veliko i divno.

Vaš

Rainer Maria Rilke

Paris, drugi dan Božića 1908

Treba da saznate, dragi gospodine Kappusu, kako sam se obradovao, što imam od vas to lijepo pismo. Vijesti, koje mi dajete, stvarne i izrecive, kakve su one sada opet, čine mi se dobre, i što sam dulje razmišljao, to sam više osjećao, da su stvarno dobre. To sam vam zapravo htio pisati za badnje veče; ali zbog rada, u kome ove zime mnogostruko i besprekidno živim, tako je brzo došao stari blagdan, da sam jedva imao jošvremena, da nabavim najpotrebnije, a mnogo manje da pišem.

Ali često sam mislio na vas ovih blagdana i predočivao si, kako ste tih negdje u svojoj osamljenoj tvrđavi između pustih gora, iznad kojih jure ti veliki južni vjetrovi, kao da bi ih progutati htjeli u velikim komadima.

Neizmjerna mora da je tišina, u kojoj imaju prostor takvi šumovi i kretnje, i ako čovjek pomisli, da svemu tome pridolazi nazočnost udaljena mora pridružujući se glasom, možda kao najunutarnjiji glas u tom predhistorijskom skladu, može vam samo poželjeti, da s pouzdanjem i strpljivo pustite, da radi za vas ta veličanstvena samoća, koja više ne će moći biti odstranjena iz vašega života; koja će u svemu, što dolazi, da bude od vas doživljeno i učinjeno, djelovati trajno i tiho odlučno kao anonimni utjecaj, slično kao što se krv praotaca u nama neprekidno kreće i s našom vlastitom krvi stapa u to Jedinstveno, što se ne može ponoviti i što smo mi na svakom okretaju našega života.

Da: radujem se, da imate taj čvrst izraziv obstanak, taj naziv, tu uniformu, tu službu, sve to opipljivo i omeđeno, što u takvim okolinama, s isto tako izoliranom ne mnogobrojnom vojskom, poprima ozbiljnost i potrebu, i što iznad onoga, što u vojničkom zvanju predstavlja igrariju i ubijanje vremena, znači stalno budno nastojanje i ne samo da dopušta, nego upravo odgaja samostalnu pažnju. I da smo u prilikama, koje rade za nas, koje nas od vremena do vremena postavljaju pred velike prirodne stvari, to je eto sve, što je potrebno.

I umjetnost je samo vrsta življenja i čovjek se može, nekako živeći pripravljati za nju, a da i ne zna za nju; u svakom realnom zvanju joj je čovjek bliži i bliskiji nego li u nerealnim poluumjetničkim zvanjima, koja, zavaravajući umjetničkom blizinom, praktično niječu i napadaju postojanje svake umjetnosti, kako to čini gotovo cijeli žurnalizam i skoro sva kritika i tričetvrtina onoga, što se zove i što se hoće zvati književnost. Radujem se, ukratko, da ste prebrodili opasnost, da upadnete onamo i da ste negdje u surovoj stvarnosti sami i hrabri. Godina, koja dolazi, neka vas održi i učvrsti u tome.

Uvijek vaš

R. M. Rilke

Preveo: *J. Velebit* (Svršetak)

FEUILLETON

SELA I GRADOVI

(Zapisci jednoga mrzitelja grada)

Gradovi nas dozivaju blještavim palačama i reklamama, a sela tišinom, samoćom i molitvom zvonâ.

U selu nema laži, dok je grad sama laž. U selu nema obijeljenih grobova, u selu nema skrivenoga truleža, u selu je sve jasno kao na dlanu: i dobro i zlo, i sramota i veličina.

Gradove uvijek zamišljam kao zlatne škrinje, pune željeza, a selo kao tanjure od priprostog materijala, s blistavim krajolicima, s morem i maslinama, sa šumama i livadama, s dobrim i zlim, ali uvijek tako dragim dječacima.

Gradovi nam nikad ne daju da uronimo u sebe. Mi u gradu možemo upoznati čitave zbirke slika, pjesama i ljudi, ali sami sebe ne upoznajemo nikada. U selu smo tako blizu spoznaji svega, pa i sebe.

U selu su najveće biblioteke. U selu se vječno obistinjuju riječi onoga dubokoga mistika, koji je propovijedao, da se više uči u šumama, nego u knjigama.

U selu su najljepše galerije slika, uvijek svježe i nove, s različitim stilovima sviju vremena, s promjenama zraka, tmine i svijetla.

U selu su noći tako tajanstvene i svježe. U gradu je noć pijanstvo, neprirodna naslada zasićenih i iskvarenih sjetila.

U gradu su noći pune umjetnog svijetla. U selu je noćno svijetlo: mjesečina, zvijezda i oči mačke, koja kraj zemljane peći pjeva s cvrčkom pjesmu prijateljstva.

U gradu su dani vremenski razmaci između kuća, ulica i tramvaja, između prevelike zaposlenosti i prevelike zabave, između hinjene dobrote i djelatne pakosti. U selu su dani pjesme rijeka ili mora, neba, zemlje i istine.

Selo je: istina. I to je ono najbitnije za selo. Ono može biti i zlo, može biti na veoma niskom stupnju ćudoređa, ali u selu nema prikrivene bijede. Selo je prirodno i u dobru i u zlu. Ono je daleko od svakoga teatra. A grad je jedan veliki teater, gdje se glumi za plaću dobroga glasa, časti i neovisnosti od redarstva.

Grad je pun skrivenih bludnica, kojima »odličnici« ljube ruke po salonima i nazivaju ih damama, a selo je puno dobrih ženâ i majkâ, kojih ruke nisu namirisane za poljupce, nego su zadahnute balegom, zemljom i pelenama djece.

Bludnice grada nadahnjuju vlasnike poduzećâ, da snizuju plaće radnicima za ljubav njihovih putovanja na rivijeru i u razbludne kupke. Bludnice grada nadahnjuju građane, da svoj život stave u službu boginje Venere, njenih strasti, naslada i hirova, a žene i majke sela potiču plugove, potiču bujnost usjeva, zadovoljstvo rada, molitvu podneva i radost dnevnih prela.

Raspuštenice grada mogu biti: umjetnice, liječnice, žene naučenjaka i visokih činovnika, a opet nikome ne pada na pamet, da ih smatra — a kamoli da ih zove — grješnicama. Raspuštenice sela (koje su vrlo rijetke) smatraju i zovu uvijek pravim imenom.

*

Da, selo je: i s t i n a. To je najvažnije. To je ono, što me najviše privlači.

U posljednje vrijeme često posjećujem selo i spasavam u njegovoj svetoj tišini svoj posljednji smisao za istinu.

U selu se svuda blista istina: istina na licu seljaka, istina u očima seljakinja, istina u njihovim riječima, osmijesima i pokretima.

Istina, koje smo toliko žedni u današnje doba, pokraj svih knjiga, pronalazaka i proročanstava.

Istina, koja spaja prah zemlje sa zvijezdama Vječnosti.

Istina, koja ne pozna puno riječi, ali nosi balzam mira u skromnome krčagu.

Jeronim Korner

HRVATSKO DRŽAVNO KAZALIŠTE

Friedricha von Schillera »Razbojnici«

Od svoje prve predstave u g. 1862. do svoje posljednje u g. 1911. prešli su Schillerovi »Razbojnici« trideset puta našom pozornicom kao jedno od najznačajnijih djela našeg klasičnog repertoara. Najbolji su se naši umjetnici okušavali u njegovim ulogama i takmičili s glasovitim interpretatorima u tuđini. Za način njihove glume malo je bilo prikladnijih lica od ovih u Schillerovim »Razbojnicima«, gdje su se mogli isticati svojom vještinom efektne karakterizacije i velikih riječi.

Schiller sam skoro je napustio stil svoga dramskog prvijenca. Kad se je kasnije dramsko stvaranje zanosilo i najpoletnijim idejama o životu, ono se je tješnje vezalo uz sam život. I Schiller već je osjetio nemogućnost, da se u kratkom roku od tri sata iscrpe sva nutrina trojice izvanrednih ljudi, njegovi su umjetnički napori išli za tim, da ih dovede u situacije, koje će najviše razotkriti njihove duše, dok su sredstva za to bila sporedna. Ipak se je on bojao pozornice. Uistinu preopsežnost njegova teksta za predstavu, čini čitaču njegovu dramu uvjerljivijom.

Nije bez razloga, da se Schillerovi »Razbojnici« održavaju unatoč svega još i danas na pozornici. Osnovni motiv, onaj prvotni osjećaj, iz kojega je drama eruptivno proistekla, duboko je istinit i iskren i čisto ljudski. Schillerovi su »Razbojnici« svakim svojim dahom odterećenje od tereta i pritiska života za jednu plemenitu ljudsku dušu. U tomu je najveća njihova snaga, ona, koja ih održava na pozornici, i kod gledalaca i kod umjetnika, a u svježini mladosti, u kojoj su i nastali.

Dugi niz godina, što ih je Schiller sproveo u vojničkom zaptu svoje škole u Stuttgartu, a u koju su se ipak, ako i teško, probijale nove ideje i revolucionarni duh nove književnosti »Sturma i Dranga«, učinio je od njega buntovnika i strastvenog borca za oslobođenje. Misli o slobodi i o pravu čovjeka na slobodu bujale su u njemu uporedo s njegovim etičkim samoodgojem, koji je počeo studijem Rousseau-a i trajao kroz cio život, dok se nije konačno završio u Schillerovu bezuvjetnom usvajanju Kantove etike. Istančana pjesnikova etička osjetljivost, duboko ukorijenjena u njegovu biću i naravi, a toliko odlučna za postanak i uspjeh »Razbojnika«, ostala je do kraja nepresušno vrelo pobude za stvaranje ljepota i veličine u njegovom dramskom djelu. Patos plemenitosti razmahao se je u »Razbojnicima« svim žarom i nasrtljivošću pjesnikove mladosti.

Nakon prve predstave »Razbojnika« (g. 1781.) napisao je prvi njezin kritičar C. F. Timme: »Ako ćemo ikad dočekati njemačkog Shakespeare-a, evo ga!« Uistinu su »Razbojnici« zapanjili gledaoce svojim u njemačkom teatru posve neobičnim dramatičkim elanom.Da to potpuno osjetimo, treba ih samo usporediti sa starijim Goethe-ovim »Götzom von Berlichingenom« dok oba pjesnika jednako polaze od Shakespeare-a. I sad se još govori, da se Schiller u tomu elanu nije natkrilio nijednim kasnijim djelom. U nijednom kasnijem djelu nije se izrazila tako neposredno Schillerova dramska snaga. Uopće Schiller nije bio nikad toliko neposredan kao u »Razbojnicima«. Od izvrsne ekspozicije zapliće se radnja od situacije do situacije u sve nerazrješivije čvorove i povlači sa sobom i krive i nedužne u smrt i propast. Ako i biva to zaplitanje često naivnim sredstvima, vazda je učinak toliko zamašan, da ih piscu rado praštamo uživajući u glumčevoj umjetnosti. Uporedo s našim interesom za događaje raste i naš interes za ideje, nabačene misli ostvaruje život u drami i zavodi nas na najsmjelije zaključke. Misli kao one Karla Moora: »Zakon nas je iskvario da pužemo kao puževi, a htjeli bismo letjeti kao orlovi«, ili: »Zakon još nije stvorio velikoga čovjeka, ali sloboda rađa divove« — zaokupljuju nas snažno svojom jetkom i smjelom problematikom.

Schillerovi su »Razbojnici« obnovljeni pod najboljim auspicijama. Tu treba odmah istaknuti njihovog redatelja dra Branka Gavellu i scenografa g. Ljubu Babića. Besprikoran ukus u tančine njihova je zajednička zasluga. Lakoća i prilagodljivost, kojom scena uokviruje događaje, ulazi savršeno u pjesnički dojam i postaje nenametljivo komponentom uživanja. Gđa Kraljeva i gg. Afrić i Strozzi s očitim su zanosom gradili nove likove naših Amalija, Karla i Franje Moora. Na takvu Amaliju, čija je ljubav više od iste građe, od koje su i sanje, nego od krvi, pomišljao je zacijelo i neiskusni zanesenjak Schiller. Sva joj je draž dolazila od lijepe geste i topline riječi. Mimo događaja, njezina je ljubav trebala da ostane lijepom sama po sebi, a još i ljepšom u svojoj nedosežnosti. Stariji brat, razbojnik Karlo Moor, u Afrićevu žaru i zanosu mladosti za idealima postao je uistinu uvjerljivom osnovicom tragedije. Skraćivanje teksta, iz kojega je posve ispao pastor Moser, prebacilo je težište dramskoga u »Razbojnicima« na intrigu, s Karla na Franju, a moglo bi biti i obratno. Zbog toga je ispravno, da Franjo mora biti scenski efektan, kako ga je smislio g. Strozzi. Da ga je u takvom obilju gesta i kretnja zamišljao i Schiller, odaje možda jedna scenska uputa, koja kaže: »Ulazi poskakujući od radosti«, a prve su mu riječi: »Mrtav, vičite, mrtav!« Literarni gledalac naći će i u aluzijama na lik Rikarda III. vjernost Schillerovu tekstu. Razlikujući pouzdano ukusno od neukusnog dao nam je g. Strozzi zanimljiv i privlačiv uzorak Franje Moora iz dobroga staroga teatra. Cio niz epizodnoga: diskretan stari Moor g. Furjana, markantni izaslanik suda g. Daneša, temperamentni Spiegelberg g. Dubajića i drugi značajni razbojnici, zajednički su doprinosili dostojnoj obnovi »Razbojnika« najboljim sredstvima i intencijama moderne scenske umjetnosti.

B. Livadić

KONCERTI

U prvoj polovini ovog koncertnog godišta održani su slijedeći koncerti:

Koncertno godište otvorila je u mjesecu rujnu 1941. Berlinska filharmonija, koja je priredila tri koncerta, dva pod ravnanjem svog dirigenta prof. Hansa Knappertsbuscha, a treći pod ravnanjem Lovre pl. Matačića. Izvedena su djela R. Straussa, J. Brahmsa, L. v. Beethovena (na prvom), F. Schuberta, Theodora Bergera, J. Haydna i J. Brahmsa (na drugom), te W. A. Mozarta, B. Berse, F. Schuberta i R. Wagnera (na trećem koncertu). Kao solist nastupio je na prvom koncertu guslač Erich Röhn. Novost za Zagreb bio je »Rondino giocoso za gudački orkestar« od Theodora Bergera.

Prigodom boravka Berlinske filharmonije u Zagrebu bio je priređen Svečani koncert hrvatske simfonijske glazbe. Sudjelovali su Orkestar Hrvatskog državnog kazališta, Zbor krugovalne postaje Zagreb: gđa Liga Doroghi-Pozajić, a dirigirao je Krešimir Baranović. Izvedena su djela Cipre, Brkanovića (praizvedba djela »Živo srce u mrtvome gradu — (Perast)«, simfonijska slika jednoga kraja), Gotovca, Grgoševića i Baranovića.

U mjesecu listopadu koncertirali su Juro Tkalčić (violoncello) uz pratnju Božidara Kunca; uz djela Cervetta, Haydna, Dvořaka, Faurea i Davidova izveo je i dvije svoje skladbe; zatim Glazba glavnog stožera ustaške vojnice te Mira Bašić (sopran), koja je uz sudjelovanje Zdenka Šira (bariton) i pratnju Ladislava Šabana izvela pjesme i arije Händela, Bacha, Vincija, Cavallija, Mozarta, Wagnera, Ružića, Vilhara, Bjelovučića, Sakača, Vl. Stahuljaka, Širole, Stojanova, te duet iz Verdijeve opere Trubadur.

Tokom mjeseca studenoga priredio je Prosvjetni zbor Saveza hrvatskih posebničkih namještenika dobrotvorni koncert u korist postradale siročadi u oslobodilačkoj borbi; Ivo Maček i Antonio Janigro priredili su »veče sonata« (Bach, Beethoven i Brahms); nadalje je održana Cecilijanska proslava i Simfonijski koncert, kojim je započet »Tje-

dan Mozartove glazbe« prigodom 150-godišnjice njegove smrti. Na tom su koncertu sudjelovali Melita Lorković, Evgenij Vaulin, Ljudevit Dobronyi i Zagrebačka filharmonija pod ravnanjem Lovre Matačića, a izvedeni su Haffner-serenada D dur br. 7, koncert za dva glasovira i orkestar u Es duru i Simfonija br. 39 u Es duru.

U mjesecu prosincu izvedena su tri daljnja koncerta u okviru Tjedna Mozartove glazbe. Na prvom izveli su zbor krugovalne postaje i komorni orkestar članova Zagrebačke filharmonije uz sudjelovanje solista Lige Doroghi, Božice Sitarić, Zdenke Marković, Zdenka Šira, Matije Kuftinca i Lava Vrbanića, a pod ravnanjem Mladena Pozajića Mozartove vokalne crkvene i komorne skladbe; na drugom (u okviru društvenih koncerata Hrvatskog glazbenog zavoda) izvedena su Mozartova komorno-glazbena djela i popjevke i to: Sonata za gusle i glasovir u B duru (Lj. Dobronyi i P. Dumičić), četiri popjevke na njemački tekst (Liga Doroghi i M. Pozajić), trio u G duru (Č. Dugan, Lj. Dobronyi i M. Šimunić), a u drugom dijelu rasporeda tri popjevke na talijanski tekst (Liga Doroghi i M. Pozajić), te gudački kvartet u G duru (kvartet »Sklad«). Na sam Mozartov smrtni dan (5. prosinca) izveden je posljednji koncerat u tom nizu, na kojem je pod ravnanjem Lovre Matačića izveden Mozartov motet »Ave verum corpus« (izveli su solisti Hrvatske državne opere i orkestar Hrvatskog državnog kazališta) i »Requiem« (solisti Vera Grozaj, Marijana Radev, Josip Gostić i Tomislav Neralić, zbor i orkestar Hrvatskog državnog kazališta, članovi Oratorijskog zbora sv. Marka i Č. Dugan). Spomen slovo održao je J. Gotovac.

Nadalje je koncertiralo Hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« (dirigent B. Papandopulo), a u Hrvatskom državnom kazalištu održana je priredba u korist »Pomoći« na kojoj su sudjelovali gđe Nada Tončić, Vilma Nožinić, Marijana Radev, gg. Pavao Marion Vlahović, Božidar Vičar, Gustav Remec, Tomislav Neralić, balet i orkestar Hrvatskog državnog kazališta (dirigenti Lovro Matačić i Boris Papandopulo) i Hrvatsko pjevačko društvo »Lisinski« (dirigent Zlatić).

U siječnju 1942. izvela je Zborna zajednica grada Graza pod ravnanjem Hermanna von Schmeidela, a uz sudjelovanje solista Else Böttcher (sopran Bečka državna opera) i Franz Karl Fuchsa (bariton Opera grada Beča) te prof. I. Menbergera Brahmsov »Njemački Requiem«. Prosvjetni zbor Saveza hrvatskih posebničkih namještenika održao je prvu priredbu »Prisustvuj da pomogneš« na kojoj su sudjelovali Liga Doroghi, Mladen Pozajić, kvartet »Sklad« i g. Katedralis.

Zagrebačka filharmonija održala je — u korist »Pomoći« — svoj I. simfonijski koncert. Pod ravnanjem g. Papandopula izvedene su skladbe Papandopula, Griega i Schubert—Liszta (solist gđa Melita Lorković), a pod ravnanjem g. Matačića izvedena je u drugom dijelu rasporeda Patetična (VI.) simfonija Čajkovskoga.

Dr. Hubert Pettan

NOVA KNJIGA ČOVIĆEVE PROZE

(Marko Čović: »Žito zove«, redovno izdanje Matice Hrvatske u godini obnove Nezavisne Države Hrvatske — 1941.)

Od Čovićeva je romana »Doktor filozofije« do najnovije njegove zbirke pripovijedaka »Žito zove« prošlo dosta vremena. Zbilo se mnogo toga u vanjskom svijetu, u našoj bližoj okolini, a Čović je sve to ponio u svojoj duši, i dijelom prenio i na papir. Vanjski su događaji raznoga karaktera: šareni po uzrocima, a još različniji po učincima. Ipak je pjesnik ostao jedinstven i sve procijedio kroz svoju dušu, sudeći prema onom, što nam je iznio u svojim novelama. Sve to nije moglo izbrisati pjesničku osobnost tako, da bi događaji dobili drugo značenje u njegovim očima, nego mu to određuje njegova unutarnjost. Znači, da je pjesnik toliko jak, da događaji mogu teći preko njegove volje i očekivanja, ali mu ne mogu nametnuti mišljenje o svijetu i zbivanjima protivno onom, kako je prije imao i zamišljao. Pa ipak na prvi pogled Čovićeva inspiracija ne izgleda jedinstvena. U romanu »Doktor filozofije« zagrabio je grubo u život, mladenačkim se zanešenjaštvom usprotivio zloći ljudi i lošim sustavima, koji nepravedno nagrađuju nevaljale ljude, a gaze po sudbinama nezaštićenih. Sukob je tragičan, i junak romana hoće da ispravi nepravilnosti života, uklanja stvarno nametnike ili uši — kako bi rekao Dostojevski — ali je nemoćan, da do kraja izdrži borbu i usmjeri tok događaja prema pravom cilju. U zbirci novela »Žito zove« nema tako napetih sukoba sa životom, a koliko postoje, to su osobne nezgode, u krugu najbliže okoline. Očekivali bismo zapravo obrnuti slijed u duši pjesnika. Osobni bi događaji morali u redovitim prilikama najprije izbiti u djelu, jer su najbliži mladom čovjeku i književno najkonkretniji, prema tomu i najlakši za obradu, a sukobi s vanjskim svijetom, naročito sukobi karakterne prirode, nadolaze u vrijeme, kad je čovjek proživio mnogo toga, srazio se s idejama vremena, pa u tom i nastradao. Takav slučaj nije s Čovićem. Ne treba se zanositi mišlju, da tomu možemo naći pravi uzrok. Na oči nepravilan razvoj može u pjesničkoj intimi biti pravi i redovni razvoj. Možda je ipak u Čovićevu razvoju bilo odlučno nekoliko momenata, koji su odredili takav razvoj. Njega se, naime, u mladim danima dojmio sukob ideja, u konkretnom slučaju sukob nametnika i idealista, i tomu je dao izraza u svom romanu, a da zapravo nije imao mnogo konkretnih događaja, na kojima bi to pokazao. Bilo je događaja, ali nije bilo takvih, koji su se blisko odrazili u njegovoj duši, jednom riječi, nisu bili njegove tragedije, pa iz romana ne možemo osjetiti pravu sudbinsku težinu. Doima se kao knjiška imitacija. Mladenački zanos prenio ga, pa je mislio, da će svom razočaranju moći naći adekvatan izražaj, ali to nije moguće, niti je to slučaj kod ijednoga umjetnika. Djela sličnoga sadržaja postaju književnim djelima tek onda, kad njihov sadržaj postane predmetom životne mudrosti, t. j. da se osnivaju

na silnim i dugim iskustvima. Zbirka novela »Žito zove« svakako nadvisuje roman »Doktor filozofije« iskrenošću doživljaja i umjetničkim odlikama. Kompozicija je pojedinih novela dobra. Čović se potpuno snašao u rasporedu građe. Događaji su svagdašnji, ali samo pjesnikovi po načinu izražaja i općem dojmu priča. U tom je upravo piščeva vrlina. Znao je dati poznatim motivima svoje obilježje. Ovo je pregršt doživljaja neznatnih za običnoga čovjeka, a za umjetnika veoma važnih i bez sumnje najiskrenijih, samo kad im nađe pravi izraz, kako je to ovdje slučaj.

Ima u Čovićevu pripovijedanju nešto, što daje naročiti okvir njegovoj umjetnosti u vezi s našim općim književnim radom. Od »Doktora filozofije« preko »Lirike hrvatskih sveučilištaraca« pa do zbirke ovih novela, napisanih i objelodanjenih u razno vrijeme, provlači se jedinstven osjećaj — narodni osjećaj. Pisac je prisno vezan za užu grudu, a preko toga sa širom domovinom Hrvatskom. On je doista razigran, kad se nađe u svom žitu, ali tim mu nije srce ispunjeno; htio bi blagoslov zemlje podijeliti po čitavoj domovini. Stoga u njegovim pripovijedkama, uz uži osjećaj za rođeni kraj, neobično iskače širi osjećaj za domovinu. Kod Čovića ima doista težnja za regionalizmom, i to književnim, ali je jači osjećaj narodne zajednice, i on preko svoga kraja obuhvata čitavu domovinu. Pojava je značajna i mora se istaći, jer se radi o pjesniku s periferije domovine, a kod ovakvih je pisaca, zbog posebno teških narodnih iskušenja, osjećaj povezanosti s domovinom neobično živ, a negda pun stravičnosti, da se taj kraj ne otrgne od domovinske zajednice i izgubi. Rodoljubni pisci iz unutrašnjosti ne mogu to osjetiti u tolikoj mjeri, jer su imali priliku dati izražaja domovinskim osjećajima, a što znači pojava zastave za hrvatski živalj s krajnjih granica, može se vidjeti iz Čovićeve crtice »Dan slobode«. Strah, da se ne izgubi rođeni kraj, toliko je narastao kod pjesnika, da to primjećujemo u svakoj zgodi. I u onim ljubavnim zanesenjima kad redovno manjkaju akcenti domoljublja, Čović pita, da li je njegova draga Hrvatica. Površnom čitaču činit će se to kao staromodna gesta na način Kumičića i Harambašića, ali sigurno tu nema ni trunka sjećanja na te pisce, pače ni izvori inspiracije nisu jednaki. Kod njega je nešto sasvim drugo. Misao, da se nalazi na kraju domovine, ulila mu strah, da je lako to ognjište izgubiti, ne budu li svi svijesni svojih dužnosti prema narodu i domovini. To je okvir svega književnog rada Marka Čovića, uključivši tu i roman »Doktor filozofije«, jer se tu pjesnik spotakao o osobu, koja je zapravo nametnik na narodnom tijelu, pa je treba bilo na koji način isključiti.

Posebno je opet važan Čovićev uži patriotizam. Noviji bunjevački pisci neodoljivo teže prema svom kraju, on im je život, a ne dio života, naročito bačke njive i usjevi. Pokojnom su pjesniku Kokiću klasovi šumjeli neobično snažno, i on je uhvatio njihovu glazbu u svojim pjesmama, a Čoviću je rodna Bačka simbol punine, snage, rađanja i neuništivosti. On je opojen zrelinom žutih klasova i punih kukuruznih klipova. Čim dođe na svoje tlo, duša mu se raspjeva i prelazi u zanos. Žito ga privlači i nosi elementarno, pa pjesnik mora iznemoći od predanja njemu.

U ovoj zbirci ima novela raznoga karaktera. Uz ljubavne doživljaje (Priča o djevojci Višnji) nalazimo čisto regionalističke priče (Bać Luka u Zagrebu, Nanino pismo, Dida je umro), koje su ispripovijedane, da nam približe dušu bačkih ljudi i ravnica. Uz ovakve nalazimo i društvovne (Kako danas, tako sutra, tako svaki dan) i na kraju sasvim rodoljubne skice (Dan slobode, Novi putovi). Ipak je rodoljubno čuvstvo upleteno gotovo u sve priče. To je redovan okvir Čovićevih novela, a negda i glavni pokretač radnje.

Umjetnička vrijednost pojedinih novela nije jednaka. — Crtica »Dan slobode« ima posebno značenje u Čovićevu radu kao stravično zapitkivanje, da li je moguće stečenu slobodu očuvati bar za kraće vrijeme. Šteta da to nije uhvaćeno u obliku dulje pripovijedke, nego je opisan momenat plastične prirode — slika oduševljenih masa, iz koje se izdvojio mališan s upitom, da li će taj prizor slobode potrajati dotle, dok on shvati u svoj punini to, što se sada pred njim događa. Ova je crtica puna tjeskobe i straha, da li će se moći osigurati hrvatskom narodu sloboda i u onom njegovu dijelu, koji se nalazi izložen tuđinskim nasrtajima. Blizu ovoj stoji crtica »Novi putovi« u obliku vlastite ispovijesti o duhovnoj preorijentaciji. I ovo je tek skica, koja je mogla biti na šire popunjena, odnosno poslužiti kao podloga za jače koncipiranu pripovijest, jer bi bilo zahvaćeno doživljavanje jedne generacije, koja nije živjela mirnim životom, nego je u odlučnom času i u nekom očekivanju velikih događaja osjetila potrebu, da se opredijeli za jednu ili drugu stranu. Svakako je ovo građa, koja vjerojatno ne će ostati netaknuta od drugih pisaca — možda i Čovića — nakon ostvarenja naših političkih težnja, jer je toliko važna uloga Ivšina pokoljenja u vremenima burnih događaja, koji su predhodili danima, kad su preko naše zemlje prohujali glasovi o nezavisnosti. Na oči društvovna crtica »Kako danas, tako sutra, tako svaki dan« usko je povezana s prije spomenutom crticom »Novi putovi« završnom pointom o želji mlade generacije, da se zlo u domovini ne može ukloniti bez slobode, jer sve drugo znači zadovoljiti se, kako pisac kaže, »povremenim krpanjem pokidanoga rublja, a ne mislimo, da će se onako staro i istrošeno za čas pokidati na drugom mjestu, pa će opet biti sve isto«.

Priče »Dida je umro«, »Bać Luka u Zagrebu« i »Nanino pismo« upravo su plakete iz Bačke, dojmljive i umjetnički uspjele. Prva od ovih je idila, druga sličica o starcu, koji je došao u Zagreb više da vidi hrvatsku metropolu, nego da se liječi, a treća vjerna slika zabrinutih majka, koje znaju pravilno podijeliti svoje osjećaje prema djeci i domovini. Pripovijest »Žito zove« ima naročito značenje za Čovića kao folklornog pisca, iako pripovijest nije napisana u narječju. Iz nje možemo prepoznati neke značajke stvaraoca. Pi-

sca ne treba osobno poznavati, da se odmah osjeti iz pripovijedanja zdravlje, zahuktalost mladosti i čvrsta povezanost s rođenom zemljom i plodovima na njoj. Nevezanost, razbarušenost i divljina poput podivljalog rašća bačkih žita to mu je u duši, pa on trči kroz dozrelo žito, da osjeti i da mi osjetimo, kako mu je život u gradu značio zatočenje u krletci, sapinjanje mladosti, a sretan je samo onda, kad se dohvatio kose, izmijesio žito i od umora klonuo. Tko da se ne sjeti Jesenjinove tragike, koji je uzaludno vjerovao, da će ga zadovoljiti čari velegrada i doživljaji sa sjajnim, ali tragičnim mondenkama tipa Isidore Duncan, a njegova je snaga bila u ruskoj zemlji. On je bio sretan, kad je mogao poletjeti Rusijom poput opjevanog ždrijebca — isporedba nije banalna — koji grabi ruskim ravnicama.

Pripovijest u nastavcima »Priča o djevojci Višnji« dobra je, i po nekim dijelovima možda najbolja. Jedino je ostalo prilično nejasno, kako je došlo do raskida među dvoje mladih. Barem nam nije to psihološki i umjetnički dovoljno opravdano, ili možda takav dojam dobivamo, jer je pisac previše uzdigao lik Višnje te međusobnu povezanost duša, pa nam je svako opravdanje kidanja veze nedovoljno motivirano. Ovo će zadnje biti vjerojatnije.

Po svim značajkama Čovićeva pripovijedanja ova je zbirka znak našega zdravlja, snage i uvjerenja, da imamo pravo na život. U njoj vidimo doživljavanje jednoga pokoljenja, i to ne doživljavanje na način artističkih sladokusaca, koji se zabavljaju dokonim sanjarijama, nego omladine, kojoj se život nametnuo, i ona ga prihvaća kako najbolje znade. Pa i umjetnički je to izneseno uvjerljivo. Rodoljubni akcenti nisu nikada rado gledani u književnosti, jer ih je doista teško spojiti s umjetnošću, ali ovdje su rodoljubni elementi dobro upleteni u građu pripovijedanja, pa ne osjećamo neko nasilno nametanje ideje. U tom pogledu ova zbirka nadvisuje roman »Doktor filozofije«, gdje previše osjećamo tendenciju i nasilnu usmjerenost radnje prema određenom cilju. U ovim je novelama izraz odmjereniji i više na mjestu nego u romanu. Tu je očit napredak kod pisca.

Ovom prilikom treba nešto napomenuti u pogledu Čovićeva izraza. Kod njega osjećamo, da se laća pisanja u nekom oduševljenju, tako reći u napadu inspiracije, pa kao da sve pripovijeda na dušak i u neprekinutom crescendu osjećaja. To se može učiniti u kraćim sastavcima, ali je teško sačuvati uvjerljivost pripovijedanja u bogatijoj i duljoj građi. Odatle je možda gore spomenuti nedostatak u noveli o djevojci Višnji. Tijekom vremena pisci se toga oslobađaju, a ako prelaze na obilatiju građu, moraju se toga osloboditi uz cijenu, da izgube kontrolu nad važnošću pojedinih dijelova radnje. Vrijenje se i punina osjećaja izrazi još na drugi način. Pisci u takvim slučajevima redovno ponavljaju isti pojam s nekoliko sinonimnih riječi u obliku pjesničkog klimaksa ili antiklimaksa, a to nije umjetnički dobro, ako se često ponavlja. To se može dopustiti samo u rijetkim zgodama. Osim toga može se reći, kao što reče svojevremeno Brunetière, da pisac nije našao pravi izraz za pojam, ako ga na razne načine opisuje, a za pojedini pojam postoji zapravo samo jedan izraz. Na taj se način približujemo mirnom pripovijedanju, umjetnost postaje hladnija, ali i uvjerljivija. Kod Čovića se pojava opisivanja i dopunjavanja nekih pojmova izrazila još u zagrađenim rečenicama i riječima. Tih se zgrada mora svakako osloboditi, jer su rijetko kada potrebne.

Ovo nekoliko riječi o piscu zbirke »Žito zove« nema pretenziju, da bude konačna ocjena ili predskazivanje, što će sve u budućnosti dati, i kakvim će putem skrenuti njegovo pripovijedanje. Čović je još u punom razvoju i premda je dosadašnji njegov rad jedinstven po inspiraciji, ipak postoje mogućnosti, da se razvije u raznim pravcima, tako da neka zapažanja mogu ostati valjana samo za dosadašnje radove, ali ne za buduće.

Ipak se čini, da će neke ovdje napomenute karakteristike ostati kao trajna obilježja njegova pripovijedanja, a to će biti znak, da je pisac, poput svakoga pravoga umjetnika, već u prvim radovima izrazio svoje najosobnije značajke, koje tijekom vremena mogu primiti koju drukčiju nijansu, ali u osnovi ostaju jednake.

A. R. Buerov

Dr. F. Kesterčaneka: »Ruđer Bošković u portretima i spomenicima«

»Vrela i prinosi«, zbornik za povijest Isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima izdao je djelce dr. F. Kesterčaneka o portretima i spomenicima, koji nam prikazuju Ruđera Boškovića, poznatog učenjaka Isusovca, rođenog u Dubrovniku. Ovo će djelo zanimati svakoga, tko se bavi kulturnom povijesti Dubrovnika, njegovom umjetnosti i svim, što je s time u vezi. Na veoma iscrpan način pisac nam prikazuje slike i spomenike o Ruđeru Boškoviću. Kao što i sam pisac veli, ovaj čovjek duha živi još uvijek u svojim djelima, a njegovi portreti se čuvaju ne samo u njegovoj hrvatskoj domovini i u njegovom rodnom mjestu Dubrovniku, nego i u cijeloj kulturnoj Evropi. Pisac prikazuje veliki broj umjetničkih radova (slika i kipova) te spomenika, koji su podignuti u počast Boškoviću počevši od talijanskog baroknog slikara iz 1757. godine do danas. Jedan portret o Boškoviću slikan je za kraljevsko učeno društvo u Londonu, a kopija se nalazi još i danas u franjevačkom samostanu u Dubrovniku. Tu je on prikazan u svetovnjačkom odijelu. Drugi portret predstavlja Boškovića u isusovačkom odijelu. U »arheološkom muzeju« u Zagrebu nalazi se mali Boškovićev bakrorez, ali mu se, na žalost ,ne zna za autora. U muzeju u Beogradu nalazio se portret, kojega je radio dubrovački slikar Vlaho Bukovac. U Firenci čuva bakroreznu sliku Dr. M. Rešetar. Ovu je sliku radio talijanski slikar Pinelli. U pariškoj narodnoj biblioteci nalaze se tri portreta Boškovića.

Od kipova imamo poprsje, što ga je izradio Rosandić, a nalazi se pred palačom »Hrvatske akademije« u Zagrebu. U Rimu u »Accademia Reale d'Italia« čuva se bista Boškovićeva,ali se ne zna

za umjetnika, koji ju je radio. U brerskoj zvjezdarnici u Milanu podignut mu je spomenik, jer je Bošković i tu radio. Usred spomenika nalazi se relief njegove glave. U Boromejskoj palači u Milanu imamo spomen-ploču, kojom se slavi um i učenost ovoga čovjeka.

U milanskom groblju u panteonu »Famelio« postoji također ploča u spomen Boškovića, iako on nije tamo zakopan.

U Zagrebu posjeduje g. dr. Ivo Turina portret, za kojeg se vjerovalo, da predstavlja Boškovića, ali kasnije su stručnjaci ustanovili, da to nije njegov portret.

*

Dubrovnik haran svom velikom sinu odužit će mu se spomenikom, kojega će podići. Spomenik je radio kipar Meštrović. S ovim najnovijim Meštrovićevim kipom R. Boškovića završava pisac ovo djelo, koje je veoma interesantno i zaslužuje svaku preporuku.

Prof. Maja Bartolović

Bilješka. U siječanjskom broju HR pomutnjom je tiskana na str. 45. pjesma V. Nazora »Ljubo Wiesner«.

Vlasnik i izdavač Matica Hrvatska, Zagreb, Matičina ul. 2. Glavni i odgovorni urednik prof. Marko Čović, Zagreb, Tuškanova 17. I. kat lijevo. — Tisak: »Tipografija«, Zagreb, Preradovićev trg 2. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Zagreb, Selska c. 43. — Cijene za predplatu: na godinu 260 Kn, za članove Matice Hrvatske i đake 220 Kn. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2, brzoglas 33-82. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.